

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA «JULIO DE URQUIJO»

International Journal of Basque Linguistics and Philology

XLV-1

2011

Gipuzkoako Foru Aldundia
Diputación Foral de Gipuzkoa

Universidad
del País Vasco

Euskal Herriko
Unibertsitatea

© “Julio Urkixo” Euskal Filologia Mintegi-Institutua / Instituto-Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»

ISSN.: 0582-6152. Depósito legal / Lege gordailua: S.S.-400/1967

NERBIOI IBARREKO EUSKARA XVIII ETA XIX. MENDEETAN: II. JUAN IGNAZIO ASTIGARRAGAREN SERMOI-BILDUMA

Eneko Zuloaga

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea

Laburpena

Lan honetan Juan Ignazio Astigarragaren (Basauri, Bizkaia, 1783-1854) euskara aztertuko dugu. Hainbat sermoi idatzi zuen XIX. mendearen hasieran eta guk hizkuntzaren historiaren eta dialektologiaren ikuspuntutik aztertuko ditugu testuok, XIX. mende hasierako Basauriko bizkaieraren ikuspegi orokorra emateko asmoz. Sarrera laburraren ondotik, aipatutako sermoietan agertzen diren hizkuntza-ezaugarri nagusiak aztertuko ditugu, eta egoeraren ikuspegi orokorra edukitzeko lagungarri izango ditugu Nerbioi ibarreko garai ezberdinetako beste egile batzuen lanak ere.

Abstract

In this paper we will analyze Juan Ignazio Astigarraga's (Basauri, Biscay, 1783-1854) Basque language. He wrote many sermons on the early XIXth century, and we will analyse those sermons from a dialectologic and historic point of view, looking for a general view of the Basque dialect of Basauri in the early XIXth century. After a short introduction, we will focus on the main language features appeared in the mentioned texts. For that purpose, we will take into account some other authors from Nerbioi Valley of different epochs, in order to have a general view of the facts.

1. Sarrera¹

Bi dira, orain arte ezagutzen duguna ezagututa, 1800 urtearen inguruan Nerbioi ibar iparraldeko hizkera aztertzekeo iturriak: Bizente Sarria (1767-1835) etxebarriraren sermoiak eta Juan Ignazio Astigarraga (1783-1854) basauriarrarenak. Lehenengoarenak aurreko lan batean aztertu genituen (Zuloaga 2010), bai eta emaitza aski interesgarriak lortu ere, dialektologia historikoaren ikuspuntutik nahiz esnetan zegoen literatur bizkaieraren erduei dagokienez: etxebarrirarrak sorterriko hizkeratik oso hurbil egon behar zuen hizkera baliatu zuen sermoi batzuetan; bestetuetan, or-

¹ Eskerrak eman nahi dizkiozt Iñaki Caminori lan honetan ere, beti bezain zehatz, lagundu izanagatik. Ezin ordainduzkoak izan dira bere zorrotasuna, pazientzia eta akuilari-lanak. Eskerrak, halaber, Joseba A. Lakarrari, argitaratzeko bidea eskaintzeaz gain, agertutako interesagatik eta eginiko oharrengatik. Eskerrak, azkenik, Miren Ibarluzeari, testua irakurri eta zuzentzeko beta hartzearen. Ondoko lerroetan egon litezkeen akatsak egilearenak baino ez dira, noski.

dea, Bizkaiko ekialdeko autoreren baten (Frai Pedro Astarloa, ziur aski) eragina nabarmena da.

Lan honetan, bada, Juan Ignazio Astigarraga frantziskotarraren bizkaierazko izkribuak aztertuko ditugu. Gure helburua, baina, aurretik eginiko lanei jarraikiz, deskribapen hutsetik haratagokoa da: jaso eta zerrendatutako datu historiko-dialektalak aztertu, multzokatu eta interpretatu egingo ditugu, besteak beste, basauriarrak sortetiko euskara zer neurrira arte baliatu zuen esate aldera. Esan gabe doa Nerbioi haraneko nahiz Bizkaiko mendebaleko garai eta herrietan idatzi edota argitaratutako testuek berebiziko garrantzia izango dutela lan honetan, Astigarragaren testuak ikuspegi diakroniko eta dialektologikotik kokatzeko oinarritzko tresna direnez gero.

1.1. Basauri

Nerbioi haranaren iparraldean dago Basauri, Nerbioi eta Ibaizabal ibaiak batzen diren lekutik Malmasin mendiaren hegoaldeko maldetaraino hedatzen da. Muga-herri ditu Bilbo, Etxebarri, Galdakao, Arrigorriaga eta Zaratamo. Bada, Basauri leku estrategikoan dago, herrian bertan baitago Bilbo-Orduña eta Bilbo-Durango bideak banatzen dituen bidegurutzea.²

Bilbo kanpoan utzita, Basauri izan da, luzaz, xx. mendean zehar inguruan industrializazio-prozesu sakon eta hedatuena jasan duen herria. xix. mende amaieran nekazal giroko herria zen, ia erabat. Herrian bertan sorturiko industria-gune handienak errotadun Arizko okindegia, Artunduaga aldeko bizpahiru lantegi txiki edo hor-hemen herriko artisauek (euren etxeetan gehienetan) zabalduzko tailer txikiak ziren. 1892ean, baina, Nerbioi itsasadarrean indar biziz hazten ari zen industria hedatzearekin batera, *La Basconia* fundizioa sortu zen Basaurin. Hirurogei bat urte iraungo zituen industrializazio-prozesuaren lehenengo urratsak izan ziren. 1900etik aurrera, industria-gune zaharrak zabaldu eta berriak agertzearekin batera, biztanleriaren biderkatze ikusgarria gertatu zen. Mende hasieran 2.000 bizilagun inguru zeuzkan, 1920an 5.000, 1940an 10.000tik gora, 1960an 22.000 eta 1980an 56.000 inguru. Espainiako leku ezberdinetatik joandakoek ez eze, inguruko bailara eta herri gehienetako (Arratia, Zeberio, Orozko eta abar) jendeak bete zituen urte batzuk arinago lareak, sasiarteak eta beresiak izandakoak.

Oraindik orain historikoki egondako bi herri-guneak mantentzen dira: Basauri bera eta Basauriko San Migel auzo-multzoa. Azken horrek Arrigorriaga eta Zaratamorekin egiten du muga, eta historikoki herrigune nagusia izan da: bertan dago inguruari izena ematen dion eliza zaharra, bertan egon zen udaletxea 1900 urte ingurura arte, bai eta eskola zaharrak eta taberna nagusia ere (Orduña-Bilbo bidea egiten zuten ostatu-leku ere bazen). xx. mende hasieratik, baina, industria gehiena herriaren bestaldean kokatu zen, hots, Etxebarriekin mugan, eta herriko etxe gehienak bertan eraiki ziren harik eta bertako maldetan San Migelen baino askoz ere jende gehiago bildu zen arte. Ordutik, udaletxea ez ezik, herriko zerbitzu nagusiak ere bertan daude.

² Hortik Basauriko auzo baten izena: *Bidebieta*. Hasieran izen hori berori zeukaten bi baserri baino ez omen zeuden bertan, baina izena auzo guztira hedatu zen, lehenengo, eta herri guztira, ondoren: herriko nahiz inguruko herri gehientsuenetako biztanle euskaldunek *Bidebi(dx)eta* esaten diote, oraindik orain, Basauriri. Ik. Ros & Cabello (1997: 30 eta hh.).

Euskararen erabilera aski urria da Basaurin. Herriko jatorrizko euskaldun gehien-gehietak, guztiak ez esatearren, San Migelen bizi dira, Arrigorriagarekin muga egiten duten mendi-maldako Atxikorre, Luzarre edo Finaga auzoetan. Orotara ez dira hogeitabaino gehiago izango;³ gehienak, hirurogeita hamabost urtetik gorakoak. Familia batzuetan lekuko euskararen transmisioa gorde den arren, zaharrenek elkarrekin gaztelaniaz egiteko ohitura daukate, gainera.

Gazteak direla eta, herrian bertan dauden ikastola eta euskaltegiei esker ezagutzamailak gora egin du azken hogeita bost-hogeita hamar urteotan, baina ezagutzadatuak ez dute bat egiten kaleko erabilerarekin, inondik inora.

Basauriko euskararen kariatara, zorionez Jon Arretzek 1980ko hamarkadaren amaieran eta 1990ekoaren hasieran bizirik zeuden hainbat euskaldun elkarrizketatzeko aukera izan zuen, bai eta jasotako materialarekin Juan Manuel Etxebarriaren zuzendaritzapean doktorego-tesia egiteko ere.⁴ Egun dialektologiak dakiguna jakinda, lanak baditu ajeak, beste ezertan baino, datu-bilketan geratu zelako basauriarra; hau da, Basauriko euskararen ezaugarriak jaso zituen, baina ezaugarrien arteko mailaketa eta neurketarik ez zuen egin. Bestalde, inguruko herrietako zenbait etnotestu eman zituen arren, lanean ez da konparaketa-lanik agertzen. Ajeak aje, Nerbioi ibarrean egin den bilketa-lan sakonena eta luzeena da; haren itzala nabarrena da 2001ean Belene Salazarrek argitaratutako *Ugaoko euskara* lanean, kasurako, eta inguruko herrietako dialektologia-lan guztietan aipatzen da.⁵

1.2. Juan Ignazio Astigarraga⁶

Juan Ignazio Astigarraga Basauriko San Migelen jaio zen 1783an. Bataio-agirian aita zornotzarra eta ama larrabetzuarra zituela ageri da, baina heriotza-agiriak Munitibarkoak zirela dio. 2004an Migel eta Julio Astigarraga anaiek (hizpide dugun egilearen ondorengoak) eginiko genealogia-lanak, dena dela, zuzena lehenengo datua dela erakusten du.

Bilboko San Mamesko nobiziatuan ibili ostean, hiri bereko San Frantzisko komentuan egin zituen predikatzaile-ikasketak (1807-1808), harik eta esklaustrazioak harrapatu zuen arte. Harez geroztik ez daukagu datu berririk 1814ra arte: orduan San Frantzisko komentuan bertan predikari- eta konfessore-lanetan zebilela argitzen dute agirik.

1817an Zarautzera joan zen, bai eta bertako Misiolari Apostolikoaren Kolegioan finkatu ere; Pedro Antonio Añibarro arratiarra zegoen bertan orduan. Hurrengo bi hamarkadak misioaren igaro zituen Bizkaian, Gipuzkoan eta Nafarroan barrena; hain ona izan omen zen non, denbora-tarte horretan, ia urtero aritu baitzen. Misio

³ Jon Arretzek 1990. hamarkadaren hasieran ezagutu zituen berriemailetarik lau-bost baino ez ditugu bizirik aurkitu 2005etik hona.

⁴ Basauriko Udalak argitaratu zuen *Basauriko euskara* izenburupean. Ik. bibliografian Arretxe (1994).

⁵ Bidean daukagu Nerbioi ibarrean dialektologiaren ikuspegitik egin diren lanen gaineko artikulua; hortaz, bertan landuko ditugu aipatutako lanen ezaugarri nagusiak luzeago aztertutik.

⁶ Azpialat honetan esango ditugunak beste autore batzuen lan sakon eta luzeagoetarik ateratako informazioaren laburpena baino ez da. Datu gehiago nahi dituenak, ikus ditzala Astigarraga (2004), Solaguren (2007) eta Etxebarria eta Apraiz (2007) lanak.

askotan Juan Mateo Zabala ospetsuarekin batera ibili zen, eta bilbotarra 1840an hil zenean, Astigarraga izendatu zuten komunitatearen zaintzaile. Lehenengo Esklaustrazio handiaren ondorioz, baina, komentua utzi behar izan zuen, eta, denbora laburrez Zarautz aldean geratu bazen ere, bizitzako azken urteak sorterrian igaro zituen. Bertan hil zen 1854ko azaroak 25 egun zituela.

Sermoiginen hogeitertirik gora egin ondoren, izkribu asko utzi zituen Astigarragak. Nagore Etxebarriak eta Ainara Apraizek *Frantziskotarren artxiboak. Euskarazko sermoi eta antzeko eskuizkribuen katalogoa (XVIII-XIX)*⁷ (2005) bilaketa- eta sailkapen-lan mardulean aipatu zituzten basauriarraren sermoiak, baina berorien edizio-lana ez zen, Basauriko Udalaren diru-laguntzaz, 2007ra arte argitaratu.

Juan Ignazio Astigarraga (1783-1854). *Semoitegia* izenburupean Astigarragaren laurogeita hamar sermoi kaleratu zituzten Etxebarriak eta Apraizek; hirurogeita hamabost Zarauzko komentuan aurkitu zituzten, hamahiru Arantzazukoan eta bi Bermeoko artxiboan. Gehienak bizkaieraz eta gipuzkeraz daude idatzita, baina banaketa ez da beti garbia; izan ere, badira hainbat sermoi non basauriarrak bata zein bestea baliatu zuen. Bada, azkenik, nafarreraz idatzirik baten bat.

Sermoi guztiak ez daude izenpeturik, eta gutxi dira data eta lekua agertzen dutenak: badakigu 1838an Durangon, 1816an Ugao-Miraballesen (birritan) eta 1823an Aian egon zela. Datuok ikusita, batik bat Bizkaia eta Gipuzkoan barrena ibili zela argi dago.

Lan honetan dialektologiari garrantzia handia emango diogu, besteak beste, tes-tuen arteko konparaketaren bitartez Astigarragak sorterriko hizkera baliatu zuenentz zehazten saiatuko garelako. Bada, egon litezkeen nahasteak ekiditeko, guk geuk Etxebarria eta Apraizen edizioan “Bizkaiera” etiketa daukaten sermoiak baino ez ditugu aztertuko.

2. Astigarragaren hizkeraz

2.1. Fonologia mailan aurkitzen ditugu gaur egun Nerbioi ibar iparraldeko hizkera ingurukoetatik gehien bereizten duten ezaugarriak. Hiru fenomeno aipatu ohi dira:⁸ *-a* amaieradun hitzei artikulatu mugatua eranstea sortzen den *-ie* disimilazioa, asimilazio bidezko bustidura automatikoa eta /i/ bokalerdiaren osteko sabai-aurreko frikari ahostun (<dx>) epentetikoa. Ezaugarri horiek (beste batzuekin batera) Astigarragaren lanetan aztertzea aski argigarria izan daiteke, euren sakontasun kronologikoa ezagutze aldera.

2.1.1. Ondoko bokal-biltzeetan, hitz barrenean nahiz artikulatu mugatua erans-tean, lehenengo bokala *i* bihurtzen da:⁹

a + a: *aciendia* (3), *eriotzia* (9), *lotsia* (9), *esperantsia* (9), *burlia* (13), *limosnia* (18), *erijotsia* (18), *fortalezia* (20), *domequia* (20), *enbajadia* (20), *prendia* (21), *gausia* (22), *maddalenia* (25), *biosquetia* (28), *elexia* (28), *arimia* (28), *errequia* (29), *alabia* (30), *gorberia* (33), *enmiendia* (36), *manchia* (54), *carrera* (54), *verbia* (83), *arduria* (85).

⁷ Ik. bibliografian.

⁸ Ik. Arretxe (1994: 41 eta hh.).

⁹ Aditzaren morfologiari eskainitako lerroetan sakonago ikusiko dugun arren, *izan*-en adizkietan ere aurkitzen dugun bilakaera dela aurreratu dezakegu: *garian* (9), *dirialaco* (17) eta abar.

e + a: *tristia* (9), *vidia* (9), *axia* ‘haizea’ (9), *nobedadia* (13), *sierpiac* (18), *doloria* (18), *libria* (18), *egotia* (21), *aserria* (26), *catia* (34), *gogorrian* (34), *semiac* (49), *biar* ‘behar’ (52), [jaso] *sanian* (73), *baquiác* (75), *aurrian* (75), [ordu] *onian* (76), *icustia* (76), *dagoanian* (79), *escubidia* (79), *illaurrian* (80), *atia* (88), *gosetia* (88).

e + e (bokal bituak gorde ez direnean): [gura] *daudienac* (3), *amadorientsat* (3), *ca-tietan* (20), *fuertiena* (20), *lucietan* ‘luzeetan’ (23), *calietan* (23), *bestienian* (33), *humildietan* (85), *tristien* (88).

e + o: *Farisioac* (11), *batioa* (11), *tristioc* (30).

Aurreko lau kontestu fonikoetako arauak baditu hainbat salbuespen; batzuetan *-ea* zaharragoa gorde edo jasoagotzat jo zuelako erabili zuen Astigarragak. Bestalde, *-ie* berriagoak ere badira.

-o amaieradun hitzei mugatzailea eranstean nahiz *joan* edo *eroan* bezalako adizkietan, *-o* + *-a* batuketak *-oa(-)* ematen du sistematikoki egungo Nerbioi ibar iparraldeko hizkeran eta Astigarragaren sermoietan:

Jangoicoac (3), *errespetocoac* (3), *desonestoa* (9), *cudiciosoa* (9), *gogorrecoa* (9), *vengatiboa* (11), *aoan* (11), *gorrotoa* (11), *besoac* (17), *doa* (18), *eguinecoac* (18), *firmauricoa* (18), *adaptiboa* (21), *tenploa* (21), *eroanic* (25), *bestecoac* (25), *zoroa* (25), *artoa* (26), *lengoa* (30), *daroasu* (30), *ausoan* (30), *sendoa* (33), *eguijascoa* (33), *sacramentoa* (34), *amudiosoa* (34), *guestoac* (36), *dolorosoa* (36), *zoazanian* (36), *ministroa* (37), *irabacitecoac* (49), *adoracinoa* (49), *soas* (55), *opiniñoan* (55), *norañocoa* (56), *egoan* (58), *basoac* (73), *itsasoac* (73), *derechoa* (76), *eroateco* (85), *arimacoa* (85).

Oso gutxi dira aurreko araua apurtu eta *-ue*-dun formaz ageri diren hitzak, hala nola, *guasan* (3), *daguana* (3), *sendua* (83) edo *politicuac* (85).

-oba epentesidun forma bakarra aurkitu dugu: *sutondoban* (8). Bakarra izanagatik, ordea, oso garrantzitsutzat daukagu. Izan ere, XVIII. mende amaierako Sarriaren izkribuetan aurkitutako era horretako kasu apurrei gehituta (Zuloaga 2010), gaur egun desagerturik dagoen baina XIX. mende erdian Orozko eta Baranbion bizirik zirauen *-oba* formaren Nerbioi ibar iparraldeko azken arrastoak genituzke. Bestela esanda, adibideok *-oba* forma Nerbioi ibar iparraldean ere izan zirela erakusten dute. Koldo Ulibarrik esan bezala, ikertzaile guztiek (Juan Mateo Zabala eta Oarabeitia aipatzen ditu Ulibarrik) Orozko aldean kokatu izan duten ezaugarria da *-oba* epentesidun forma. Ulibarrik berak Orozko eta Baranbio aldeko ezaugarri eskusibotzat zeukan: “Gure lurraldean garrantzitsuena duda barik *-o* + *-a* > *-oba* dugu, ikertzaile guztien arabera Orozko eta Baranbion baino ez zelako gertatzen” (2008: 197).

Kronologiari gagozkiolarik, badirudi Nerbioi ibar iparraldean forma horien azken arrastoak XIX. mende hasierakoak direla.

-u amaieradun hitzei mugatzaile eta deklinabide-atzizkiak eranstean, hiru emaitza aurkitzen ditugu Astigarragaren sermoietan: *-ua* “soila”, itxiduradun *-ue* eta epentesidun *-uba*. Lehenengo forma da, halere, nagusi:

errua (3), *munduan* (9), *pecatuac* (9), *cerua* (11), *erreguac* (11), *motibua* (13), *instrumentua* (13), *visilecua* (17), *crijaduac* (17), *zispuruac* (18), *itsaltsuaren* (18), *orduan* (20), *Ynfermua* (21), *peliburuan* (22), *edertuac* (22), *frutuac* (22), *erruquitua* (23), *zortuac* (23), *galduac* (23), *dituana* (25), *viortua* (25), *Cristinauac* (25), *lazuac* (25), *erruac* (26), *mundua* (30), *atrebimentua* (34), *ecanduac* (36), *estuac* (52), *pausuan* (56), *Judeguac* (75), *macurtua* (79), *escondua* (79), *Angueruacac* (88).

Astigarragaren sermoietan *-uba*-dun formak egoteak XIX. mende hasieran Nerbioi ibarreko autoreengan galbidean baina bizirik zirauen ezaugarria zela erakusten du; 1866ko Uriarteren Arrigorriagako dotrinan halako kasurik ez dago, baina ideia horren alde egiten du Sarriaren sermoietan eta Orozkoko 1739ko otoitzetan agertzeak. Gaur egun *gau* hitzean baino ez da ageri *ubV* epentesia sistematikoki: *gaube* ‘gaua’, *gaubon* ‘gabon’, *gaubien* ‘gauean’ eta abar. Hona hemen Astigarragaren adibide zenbait:

suba (3), *itsubac* (3), [*urten*] *guenduban* (17), *Ainguerubac* (20), *gaubac* (25), [*eguiten*] *cituban* (26), *grillubac* (34), *justubac* (54), *santubac* (54), [*disponidu*] *cituban* (54), [*ametan*] *guenduban* (54), *tormentubac* (54), *bedeincatubac* (54), *defuntubaren* (54), *cituban* (73), *estuba* (79), *itsuba* (85).

Astigarragaren lanetan gutxi dira, bestalde, *-ue* itxiduradun formak:

preseguidue (13), *sentidue* (18), *justue* (21), *trabajuec* (21), *carinñue* (21), *barcue* (21), *sensimentue* (21), *amarradue* (21), *afljidue* (21), *coronadue* (21), *eridue* (21), *fundame[n]tue* (36), *trabajuec* (36), *pueblue* (36), *articulue* (36), *deklaradue* (36), *destinue* (76).

u + *e* bokal-biltzean ere, *ubV* epentesidun nahiz epentesirik gabeko formak ditugu:

Epentesirik gabekoak: [*emoten*] *deutsuen* (3), *pecatuen* (9), *ezcuetati* (9), [*biar*] *diutela* (11), *suen* (18), *itsaltsuetan* (18), *ichiguijosue* (20), [*ichico*] *bacendues* (25), *sagraduetan* (37), *escuetan* (37), [*esautuco*] *zaituez* (38), *zuec* (80), *seuen* (85), *batsuetan* (85).

Epentesidunak: *dituben* (3), *gaubetan* (3), *subec* (20), *cituben* (25), [*esautuco*] *diruzube* (28), [*nay*] *badozube* (28), *zubey* (34), *dosube* (34), [*emoten*] *daubena* (37), [*criadu*] *situben* (65).

Sarriaren sermoietan, Uriarteren Arrigorriagako dotrinan eta egungo Nerbioi ibar iparraldeko hizkeran bezalaxe, /i/ bokalerdiaren ostean sabai-aurreko frikari ahos-tuna agertzen da Astigarragaren sermoietan. Arau hori apurtzen duten kasuak badira, noski, baina autorea sorterriko eta inguruko hizkeratik aldendu nahi izanaren ondorio direlakoan gaude. Izan ere, kontsonante epentetiko hori euskal jatorrizko hitzetan ez ezik, mailegu moderno nahiz kanpotiko persona- eta leku-izenetan agertzeak ezaugarriaren sistematizazio sakona islatzen du. Ezaugarriaren ehundaka adibide daude, <j> nahiz <y> grafamez:

sacriligijocoac (3), *baijets* (3), *erabilijagas* (3), *aguirijetan* (3), *ija* ‘ia’ (3), *araguijan* (3), *urijola* (3), *jaiyo* (9), *aspijan* (9), *soberbijarena* (9), *gueijenecoa* (11), *vicioari* (13), *erremedijoric* (13), *prudenciya* (13), *comedije* (13), *erijotsia* (17), *Arabijaco* (17), *alibijo* (18), *injurija* (18), *arterija* (18), *crijadu* (18), *joijaric* (18), *Danubijo* (20), *Ungrijaco* (20), *vitorija* (20), *vijotsa* (20), *irarguijarenac* (21), *sustraija* (22), *irudija* (23), *onargarrija* (23), *erdijan* (28), *ausija* (28), *beguijetan* (28), *enbidijagaitic* (29), *odijo* (29), *inurrija* (29), *gustijac* (30), *zaurijac* (31), *pacitarijen* (31), *lapurrerija* (33), *urlija* (34), *pecatarije* (36), *aberija* (37), *pacienciya andijagas* (37), *ugarrijago* (56), *cudicijac* (76), *Alemanija* (79), *Suecija* (79), *maijorazguija* (79), *Marija* (83).

Arestian aipatutako salbuespenen erakusgarri dira, bestalde, ondoko kasuak:

gustiac (8), *mendiac* (9), *andiac* (11), *bildurgarriac* (23), *eguiac* (26), *sariac* (26), *escoiac* (30), *beguiac* (46), *belarriac* (52), *zauriac* (73), *pecatariac* (75).

2.1.2. Astigarragaren sermoietako bokal bituak sailkatze aldera, *aa* eta *ee* ugarien agertzen direla esan beharra dago. Basauriarraren izkribuetan agertzen diren bokal bikoitz gehienak geminazio grafiko hutsak direlakoan gaude; oso gutxi dira kontsonan-ten bat jausi izanaren ondorioz sortutakoak.

Oso gutxi dira aurkitu ditugun *a* bituak, eta gehienak izen bibliko edo erlijioari loturikoetan, hots; egileak kanpoko iturrietan ikasitakoetan. Horiez gain, ez ditugu hiruzpalau kasu baino gehiago topatu: *baaquigu* (8), *misericordiaagaz* (25, bitan), [*icuzico*] *baaz* (25). Bigarren eta hirugarren kasuetan oinarriari deklinabide-atzizkia eta aditzari *ba* partikula eranstea gertatu dira bikoizteak. Lehenengo kasua, aitzitik, interesgarriago begitantzen zaigu, kontsonanteen galerak eragindako kasua baita: *ba-dakigu* > *baakigu*, noski.

Astigarragaren sermoietan ez dugu, bada, Sarria etxebarritarren lanetan agertzen ziren eta Bizkaiko ekialdeko XIX. mende hasierako idazle batzuegan aurkitzen genituen *jaan* edo *laar* bezalakorik ikusi (cf. Zuloaga 2010).

Basauriarraren izkribuetan *e* bituak askoz ere ugariagoak dira *a* bituak baino. Kasu guztiak sailkatze aldera, ondoko multzoak berezi ditugu:

- a) Deklinabideko lokatibo- eta genitibo- nahiz superlatibo-atzizkia eranstea sorturikoak. Bi modutakoak izan daitezke, *a + e* nahiz *e + e* bilkuretatik sortutakoak:

a + e > ee: *verbeetara* (85).

e + e > ee: *luceetan* (3), *gasteen* (3), *bideetan* (3), *caleetan* (3), *semeetan* (13), *urteetan* (28), *besteen* (29), *penitenteen* (33), *fuerteena* (34), *mesedeetara* (56), *etseetan* (79), *pobreentsaco* (80).

Aditz-izenak sortzeko *-eta* erako (ik. Urgell 2006: 930-934) atzizkiekin ere aurkitzen dugu *e* bituren bat, hala nola, *confeseetaco* (33) eta *deseetan* (83).

- b) Adizkiez den bazainbatean, Añibarrok legez, basauriarrak *ee* erabili zuen, besteak beste, adizkien pluraltasuna adierazteko:

egongo zaree (3), *jaiguiten zaree* (3), *senduqueez* (3), *esaten dabee* (13), *onelacoac basaree* (24), *etorri zareen* (25), *emen zagozeen* (25), *guelditu zareelaco* (25), *argalac zareela* (30), *asi saiteesianian* (33), *aserraturic nauquee* (37), *janciten sareenac* (85), *izango zaree* (85), *guroso sareenoc* (85).

- c) Hautu horrek, baina, nahasteak sor ditzake. Izan ere, Urgellen Añibarrori buruzko azalpena berreskuraturik: “NOR eta NOR-NORK adizkietan subjektua pluraleko 3. pertsona dela markatzen du, eta bi pertsonako iragangaitzean datiboa hura bera dela. (NOR)-NORI-NORK adizkietan, berriz, ergatiboa 1. edo 2. pertsona denean adierazten du (...) baina 3. pertsona denean ez du bereizten datibo ergatiboak singular ala plural diren” (2001: lxxiii). Astigarragaren adibideak dira ondokoak:

[*beguiratuco*] *deutsee* ‘hareek hari’ (9), [*eguiten*] *eutseena* ‘hak hareei’ (11), *emoten eutseela* (22), [*eracusten*] *deutsee* ‘hareek hari’ (29), [*parcatuten*] *dautseena* ‘hak hareei’ (31), [*inifiten*] *dautseenac* ‘hareek hari’ (33), [*iracatsi biar*] *deutseela* ‘hareek hareei’ (80), [*beguiratuten*] *dautseenac* ‘hareek hareei’ (85), [*jarraituten*] *dautseenac* ‘hak hareek’ (85).

- d) Kontsonante baten galeraren ondorioz sorturiko bokal geminazioei dagokienez, kasu bakarra aurkitu dugu, *leben* hitzean: *leenera* (34). *RS* bilduman, Mikoletaren lanean eta *VJ* katiximan ez dugu hitz horren geminaziodun formarik aurkitu. Orozkoko 1739ko otoitzetan eta Sarriaren sermoietan (sarri), ordea, badira horrelakoak.

Gainerako bokalen forma bikoiztuak direla eta, azalpen luzeegirik behar ez duten adibide banaka batzuk aurkitu ditugu: *miinaren* (11), *ocasinoori* (3), *gaixooc* (13), *zeboorregas* (21), *guestooc* (29), *luur* (20), *luurra* (20).

Zerrendako lehenengoak, kontsonante baten erorketarik eratorria izan arren, Astigarragaren sorterriko hizkera islatzen ote zuen zalantzak ditugu. Izan ere, adibide bakarra da, eta egilearen beraren bilduman nahiz Sarriaren lanetan jada Mikoletak ([1653] 1897: 16) ‘lengua’ adierarekin ematen zuen *miñ* agertzen da.

O bikoitzen jatorria zein den hitzek eurek erakusten dute: bokal berori daukaten hitzei mugatzaile hurbilak eransterakoak sortutakoak dira. Azkenei dagokienez, aipatzekoa da ez dugula azalpen logikorik aurkitu, baina Sarriarenean ere bokal bikoitzaz agertzen da *lur* hitza.

2.1.3. Nahiz eta /i/ eta /u/-ren ondoan *a* > *e* bihurtzea gaur egun sistematikoa izan,¹⁰ Astigarragarenean ezin dugu itxidura hori arautzat hartu, ez baita sistematikoa, baina basauriarraren sermoiak gainbegiratzea nahikoa da bertan Sarria zaharra goaren lanetan agertzen zen joera areagoturik, hedaturik, dagoela ikusteko. Basauriarraren izkribuetan lau kasutan topatu ditugu itxidurok:

Hitz amaierako *-a* (tartean kontsonanteren bat egonarren): *baite* (3), *onure* (9), *gure* [izatiac] (11), *burle* (13), *eunde* [larogueigas] (20), [gau] *te* [egun] (23), *brimille* ‘bi mila’ (39), *conposture* (79).

Hitz barruan, tartean kontsonanteak egon ala ez: *izengo* (3), *bisquerrian* (3), *inder* (13), *iqueragarrisco* (17), *vestuerio* (20), *quisqueldutera* (20), *iquetsa* (30), *iqueraren* (34), *uquetuco* (83).

Deklinabide-atzizki nahiz bestelako morfemetan: *chiquijegoacgaitic* (3), *biteraco* ‘bitarako’ (3), *comedije* (13), *andijec* (17), *usiquedacas* (18), *milegruac* (21).

Bat zenbatzailean: *andi beten* (31). Gaitza da, dena dela, era horretako adibideak aurkitzea.

Adizkietan: *eguin deutesan* (11), *lotu eutesan* (11), *dauques* (13), *eguiten eutesan* (20), [ifiniric] *dauquenian* (29), [mercidu] *deben* (34), [emoten] *eutsela* (34), [emoten] *deutsela* (65), [esaten] *eutsela* (80).

2.1.4. Astigarragarengan *au* eta *ai* diptongoen forma murriztuak dira nagusi. Kopuru batzuk ematearren, *Jungoico* aldaera hamar bat biderrez aurkitu dugu, eta *Jaungoico*-ren mila adibidetik gora; *aingueru*-ren dozena bat kasu daude, bestalde, eta laurogei *angueru* inguru; *aurpegi* hitzaren diptongodun bi forma, eta hogeita hamar bat murrizketadun.

Araua hausten duten hitzen artean *aurkitu* (hirurogeita hamar bat biderrez agertzen da diptongoaz, eta lautan murrizketaz), eta *jabe* (hamar biderrez *jaube* itxuraz, eta birritan diptongo murriztuaz) ditugu.

Hainbeste berbaren egoera bestelakoa da, forma batzuetarik nahiz besteetarik adibide franko baititugu. Diptongodunak ehun eta laurogeita bost inguru dira, eta mu-

¹⁰ Ik. ezaugarriaren geografia, Euskal Herri mailan, Zuazo (2008: 241) lanean.

rrizketadunak ere beste horrenbeste, *anbeste*, *ambeste*, *ainbeste*, *aimbeste* nahiz *hainbeste* formekin.

Aipatzekoak dira, azkenik, ondoko adizkietako *au* > *o* bilakaerak: *eguin nosu* (23), *nay isan nosu* (31).

Diptongo-alternantziari dagokionez, *eu* > *au* aldaketa kasuren bat agertzen da Astigarragaren lanetan: *es autsela emon* (31).

2.1.5. Bizkaian beste inon baino indartsuagoa da hitz amaierako *-e* > *-a* bihurtzea (Zuazo 2008: 72). Bada, ezaugarri hori Sarriaren izkribuetan baino hedatuago agertzen da Astigarragaren sermoietan. *-e* > *-a* bilakaera etxebarritarren atalean aztertu genuenean, gaur egun bizirik dirauten adibideekin batera jada entzuten ez diren aldaerak agertzen zirela genioen, *entzula* edo *banqueta* bezalako adibideak, kasurako (cf. Zuloaga 2010). Esan bezala, Astigarragaren sermoietan azken era horretako kasuak askoz gehiago dira:

jagola (3), *entsula* (11), *gasquilla* (11), [*eguingo*] *seunca* (17), *ur-corronta* (17), *suga-vivora* (18), *sura* [*usenian*] (18), *eguillaric* (20), *costumbra* (20), *neura ensulac* (21), *prudenta* (22), *molda* (28), *gura gorputsian* (29), *ara* [*gueijago*] ‘are gehiago’ (31), [*esingo*] *gueunca* (33), [*ama*] *maita* ‘maite’ (33), [*adicuna*] (33), *posibla* (36), *onguilla* (36).

Aurreko adibide-sortak argi islatzen du fenomenoaren hedatze sakona; izenkietan ez ezik, izenorde eta adizkietan ere badago. Hain zuzen ere, aipagarri begitantzen zaizkigu edutezko izenordeetako formak. Izan ere, guk geuk Nerbioi haran iparraldeko hizkeratzat daukagunetik hurbilen dauden sermoietan, ia sistematikoki agertzen dira. Sarriaren sermoietan eskasak dira, Uriarteren Arrigorriagako dotrinan ez dira agertzen, eta egun ere ez diraite bizirik; hortaz, iharturiko erabilera izan zela esan daiteke.

2.1.6. Gaztelaniatiko *-o* amaieradun maileguak euskaratzerakoan, Astigarragaren idazlanetan ez dago joera erabat garbi edo zurrunik; *-o*-a mantendurik nahiz *-u* erabilta eman zituen:

-o: *juramento* (3), *phantsamento* (3), *escrupulo* (3), *Cristinao* (9), *esclabo* (17), *tenplo* (18), *tormento* (18), *tierno* (20), *casto* (20), *juramento falso* (21), *sacramento* (24), *testamento* (24), *sentimento* (26), *asunto* (28), *santo* (29), *elemento* (29), *numero* (33), *computo* (33), *pauso* (79), *errespeto* (85).

-u: *medicu* (3), *socorru* (9), *erederu* (17), *pensamintu* (17), *inpuru* (17), *tocamintu* (17), *tinu* (18), *siglu* (20), *cultu* (20), *concurso* (21), *pulpitu* (25), *castigu* (26), *puestu* (33), *ciertu* (33), *erederu* (73), *tronu* (83), *alborotu* (85), *escandalu* (85).

2.1.7. Txistukari frikarien eta afrikarien desfonologizazio- eta neutralizazio-prozesua zehazki non hasi zen ez dakigun arren, jakin badakigu mendebaletik ekialdera hedatu zela (eta hedatzen ari dela).¹¹ Mikoleta bilbotarraren 1653ko lanean nahastea oso aurreraturik dago,¹² eta Bizkaiko mendebaleko mende bereko *VJ* dotrinan ere

¹¹ Koldo Ulibarrik jakinarazi berri digu N. Landuccioren hiztegian badirela zenbait nahasketa txistukarien sailean; hots, xvi. mendeko Gasteiz aldean ere fenomenoaren testigantza bat egon bazegoela.

¹² Rosa Miren Pagolak horrela zioen: «Fenomeno hau bizkaieran hasten da eta, dirudienez, mendebaldean; Micoleta bera litzateke horren lekuko erakusgarriena, grafien nahasketari dagokionez batez ere» (2002: 204). Lan horretan bertan fenomenoaren hasiera xvii. mendean eta Bilbo aldean kokatu zuen, baina badirudi xvi. mendeko Landuccioren hiztegian (Gasteiz, 1562) badela neutralizazio-kasurik.

nabarmena da. Bizente Sarriaren izkribuetan (1796-1804koak gehienak) neutralizazioa erabatekoa dela esan genezake, gainera (cf. Zuloagta 2010).

Aurreko datuak Astigarragak sermoi gehienak XIX. mendearen lehenengo laurdean idatzi zituela gogoan harturik, espero genuen emaitza aurkitu dugu basauriarren sermoietan: neutralizazioa (eta nahasteak ekarritiko hiperzuzenketak) frikari nahiz afrikari sailean kontestu foniko orotan daude.

2.1.8. Astigarragaren sermoietan ez da ageri gaur egun *ill*, *iñ*, *itt*, *illt*, *illdd* eta *iñtt* kontestu fonikoetan sistematikoki aurkitzen dugun asimilazio bidezko bustidura automatikorik. Ez dakigu, baina, zergatik ez den ageri; izan liteke orduan halakorik ez egotea, baina izan liteke, era berean, egon arren basauriarrak islatu ez izana.¹³ Sistematikotasunetik aski urrun, baina bustidura-kasuak egon badaude, dena dela:

i + n > ñ: *iñoren* (3), *beñ* (3), *baño* (3), *soñecoay* (3), *burutaciño* (3), *orañ* (3), *aleguinac* (3), *atseguinietan* (3), *zoñulariac* (3), *yñosco* (11), *cinastu* (11), *ceñ* (11), *añ* (11), *arraña* (18), *oñac* (18), *miñagas* (20), *ocasiñotic* (22), *laño* (34), *añguerua ipiñi* (34), *señen* (75), *iriquiñarren* (75), *ciquiñen* (79), *devociñoan* (83).

i + l > ll: *illian* (3), *erabillitia* (3), *ibilliric* (3), *espilluaren* (9), *illunagas* (9), *billa* (9), *eguilliac* (11), *yxillic* (23), *languillac* (30), *ebillen* (34), *fraille* (34), *onguilla* (36), *belleguituric* (75).

i + s > x: *gaixo* (3), *elexan* (3), *axe* (3), *aixiaren* (3), *noxbat* (11), *gaixoturic* (11), *goxaldeco* (20), *guexoac* (20), *yxillic* (23), *goixeco* (28).

i + tz > tx: *gacherdi* (3), *ach* (9), *achetara* (20).

Nerbioi haran iparraldeko garai ezberdinetako testigantzetan (Sarriaren sermoiak, Uriarteren Arrigorriagako dotrina edo Azkueren *Erizkizundi Irkukoitza*, kasurako) bustidura gutxi agertzen da, ez dago *illdd*, *illtt*, *iñdd* eta *iñtt* erakorik. Astigarragaren sermoietan, ordea, badira zalantzak sortzen dizkiguten kasu gutxi batzuk: *apañduac* (3), *orañdic* (3), *orañdio* (34) eta *illda* (66) bezalako kasuez dihardugu. Alde batetik, pentsa genezake, eta grafiok ikusirik hori da burura etorri zaigun lehenengo ideia, egun <*iñdd*> eta <*illtt*> grafiez irudikatu ohi dugun bustidura dagoela forma horien atzean. Aitzitik, jada esan bezala, XIX. mendeko bigarren erdialdeko eta XX. mende hasierako testigantzek bestelako joera adierazten dute, eta Sarria zaharragoaren sermoietan ere ez dugu horrelakorik aurkitu. Egoerari irtenbide koherente bat emate aldera, bi hipotesi aurkez ditzakegu: edo aurreko hitzetan agertzen den grafia analogiaz erabili zuen egileak, hau da, *orañ* idazten zuelako idatzi zuen *orañdic*, baina ez hala ahoskatzen zelako; edo Uriartek Arrigorriagako dotrinan eta Azkuek *Erizkizundi Irkukoitza* lanean ez zuten berez, egon, bazegoen bustidura adierazi.

2.1.9. Bokal arteko <g>-ri dagokienez, Astigarragak hitz arruntetan, salbuespenen bat kenduta, gorde egin zuen. Salbuespen horien artean daude, *ezagun* hitza eta bertatik eratorritakoak: *esautu* (3), *esaututen* da (8), *esaugarri* (11), *esauna* 'ezaguna' (46) eta abar.

¹³ Testu zaharretan ohiko egoera da, antza: «la palatalización no está bien señalada en los diccionarios generales modernos y tampoco se indica siempre de manera consecuente en textos antiguos (...) En vizc. ant. Se lee *baño* y *bano* en el mismo texto; en *RS* hay *ynoc*, *ynox*, pero *iñori*, en Cap. *inoc*, *iñor*, *iñori*, etc.» (Mitxelena 1990: 184). Ik., gai honetaz, Altzibar (1993: 551).

Egin aditza bere horretan agertzen denean, hau da, laguntzaile ez dela edo laguntzaile izanda ere bestelako morfemarik eranstean ez zaionean, <g>-a gorde *egin* zuen: *eguin* (17), *eguinico* (18), *eguinda* (34), *eguingo* (36), *eguinic* (38) eta abar.

Egin horri laguntzailea delarik morfologia-markaren bat ezartzen zaionean, egoera parekatuagoa da; izan ere, asko eta asko dira <g>-z aurkitzen ditugun kasuak, baina asko dira, halaber, <g> gabekoak:

[*viortu al*] *daguizuela* (3), [*maitetu*] *daguissala* (11), [*sinastu*] *daguijen* (18), [*eguin*] *daguizun* (28), *erreparau daguizela* (28), baina: *esan [al] daienari* (11), [*emon*] *daigula* (17), [*urten*] *deizula* (23), [*al*] *daizuna* (28), [*acabadu*] *daigun* (29), [*jarraitu*] *daigusan* (65) eta abar.

Aipagarriak dira Astigarragaren sermoietan badirela egungo Nerbioi ibar iparraldeko hizkeran aurkitzen ez ditugun <f> > <p> ordezkapen batzuk:

esan paltaco ‘ez zan faltako’ (3), *conpesoriaren* ‘konfessorearen’ (11), *panparroy* (23), *opendidu* (25), *conpesiño* ‘konfesino’ (34), *panparroienac* (34), *paltac* (34), *conpesionario* (34), *sacripicioac* (61), *opentsetan* (73), *opendietia* (73).

2.1.10. Egun bizkaieraz (behintzat) ohikoak diren aldaketa fonikoak agertzen dira Astigarragaren sermoietan *ez* adizlaguna hurrengo hitzarekin (aditza izan ohi da) lotuta idaztean. Hala, hurrengo hitza leherkari ahostunaz hasten denean, ahostuna ahoskabetu egiten da:

eztozu (3), *estilla [izan]* (3), [*gogoric*] *estabenac* (3), *eztago* (11), *espada* (11), *eztautsuen [emon]* (13), [*prediquetan*] *espajaco* (13), [*jausten*] *escara* (29), [*aparcatuco*] *eztautsen* (31), *estala* ‘ez dala’ (33), *estago* (36), *estosu [eguin]* (36), [*espalegui*] *esan* (36), [*eguiten*] *espadogu* (37), *ezcara [biortuco]* (37), *estitu [biraldu]* (79), *ezta [izango]* (85), [*izango*] *eztozue* (85), [*gura*] *ezpadozue* (85).

Adizlagunaren osteko hitza <l> albokariak edo <n> sudurkariak hasten denean, adizlaguneko txistukaria galdu egiten da. Aipatzekoa da, ordea, badirudiela egileak horrelakoak saihestu nahi izan zituela; izan ere, Astigarragaren sermoietan adibide gutxi dago, hala nola, *enas* (8), *enintsen [joaten]* (13) edo *eleusquijoe [eser serbiduco]* (21).

Ez adizlagunaren ondoren txistukariz hasitako aditz laguntzaile batekin batu orduan, txistukari frikariak bizkar-hobietako afrikari ahoskabe bihurtu ohi dira:

etsan [emendatu] (8), *etsitisan [eguingo]* (17), *etsan [izan]* (23), *etsara [onetara etorrico]* (38), *etzan [asetu]* (83).

2.2. Morfologia oinarritzko lanabesa da, besteak beste, egile baten hizkera kronologikoki kokatzeko nahiz sorterriko hizkeratik aldentzen denentz erakusteko. Bada, ikus dezagun Astigarragaren kasuan, morfologia oinarritzat hartuta, basauriarraren hizkerak euskararen historian zer leku daukan, zer neurrira arte esan dezakegun Nerbioi ibar iparraldekoa zela, eta hori baliatu ez zuen kasu(et)an, nongo eredia hobetsi zuen.

2.2.1. Juan Ignazio Astigarragak euskarazko artikulu mugatu orokorrak baliatu zituen: *-a* singularra eta *-ak* plurala. Bada, artikulu mugatuez ezer aipatzekotan, zen-

bait erabilera zahar edo arkaismo aipatu behar dugu. Alde batetik, *errege* hitza mugatzailerik gabe erabili zuen, tradizioari eutsirik,¹⁴ gehienetan:¹⁵

erreguegandic (9), *erregueren [contra]* (18), *erregueren [mende]* (34), *erregueren [aotic]* (73).

Bestalde, aipatzekoa da, Sarria etxebarritarrek ez bezala (cf. Zuloaga 2010), Astigarragak *aita* hitza artikulatu mugaturik gabe erabili zuela, oro har:

aitaren [partes] (11), *aitaren [izenian]* (11), *[zuben] aitaren* (25), *[luxuria da zure] aita* (79), *aita [ondretan dabena]* (85).

Arkaismo garbia dago, azkenik, *San Frantzisko* izenean baten baino gehiagotan, basauriarrarengan mugatzaile eta guzti maiz agertzen baita:¹⁶

nire Ayte S(a)n Franciscue (21), *nira Aita S(a)n Fr(ancisc)o[la]* (29), *nira Aita S(a)n Fr(ancisco)aren exemplora* (85).

2.2.2. Mugatzaile arrunt edo orokorrekin batera, *-au* eta *-ori* (singularrean) zaharrak eta *-ok* (plural hurbila) ere maiz ageri dira Astigarragaren izkribuetan:

eztilla izan penau (3), *eta barrerau urraturic* (8), *juicio icaragarriau* (9), *egun bildurgarriscoau jaso baño lenago* (9), *zoaz niganic madaricatuori* (9), *aguindu santuau legue gustietan fundadua da* (11), *Cerutico oguijau* (13), *lur edo soloau madaricatuia isango da* (17), *isen veneragarrijau* (20), *eguijau autortu biar dogu* (23), *neurrijau bete orduco* (23), *parcatu gustiori* (25), *ceruco oguijau* (29), *atrebimintu bildurgarrijau* (29), *neurriau esta gustijen bardina* (31), *lenengo obligacinoau esta pecatu* (33), *gustiori loituric ariman* (34), *eguijau autortu biar dogu* (37), *Ogui Santuau* (61), *leguiau añ santu eta Jangoicoagandic artuba* (66), *erreguiñau san desonesta* (79).

Era berean, lehenengo eta bigarren graduko erakusleei dagozkien *(h)on-* eta *(h)orr-*formetan oinarritutakoak ere hainbat dira:

munduan izan danic pecatariric andionegas (9), *osasuna eta ondasunac emon deutsudasanonec* (11), *Janarijonec osasun osoagas manteniduten situzen* (13), *Jaungoicoonec es ditu eguingo* (13), *munduco pecatuac ifiniric daucanorrec emongo deutsela* (18), *templo santu onetara etorri dirian Virginia miragarrijonen devotoay* (20), *eta gracionegas baliaui biarrian* (25), *zubey eracutsitera natorrena* (28), *inbidija dauquenonec* (29), *eguijonen prueba andijac* (29), *apetitu desordenaduoneri* (36), *parcatuco dautsedas errijoni* (37), *suerte bijonetaco gentiaren artian* (54).

¹⁴ Hona *Orotariko Euskal Hiztegiaren* (OEH hemendik aurrera) azalpena: «Cuando *errege*, con sentido singular, no tiene complementos a derecha o izquierda, el uso más frecuente en todas las épocas y dialectos —al menos hasta finales del s. XIX— es sin artículo» (Euskaltzaindia 1992 (VII. liburukia): 134).

¹⁵ Badira salbuespenak, hala nola, *Erreguiaren* (73). Artikulatuaz erabiltzen da, bestalde, erregearen izena ematen den bakoitzean: *Dabid Erreguiac* (13), *Baltasar Erreguiari* (37) eta abar.

¹⁶ *-a* mugatzailearen izenei buruzko artikulatu interesgarria argitaratu zuen Mitxelena «Sobre *-a* en nombres vascos de persona» izenburupean. Besteak beste, Astigarragak erabilitako *Frantzisko(a)*ren kasua aztertu zuen errenteriarrek (1959: 5-10). «Oharrak zenbait arkaismoz» lanean (1983: 43-69) erabilera horretaz daukagun informazio gehiena laburtu zuen Lakarrak, egile zaharren eta klasikoaren nahiz ahozko literaturatikoa aurkeztuz.

-ok plural hurbilaz den bezainbatean, gehienetan forma horrekin agertzen dela esan beharra dago, inoiz edo behin -oek ere aurkitu dugun arren:

ceruco atioc (9), *gaixooc osatuteco* (13), *egui santuoc es dira beste gausaric* (13), *usen santu bijoc* (18), *adanen seme desterraduocas* (20), *ur santuocas* (24), *oquer eguiñoc* (34), *gu pe-catari andijagoac pobrioc baño* (76), *Jangoicoaren verboc* (79), *zorion andioc* (88), baina: *zeuroen* (8).

Zeberio aldean oraindik orain entzun daitezke bi erakusledun izen sintagmak.¹⁷ Basauri aldean, baina, badirudi xx. mendearen amaierarako era horretakoak gutxi zirela: “Gure herriko hizkeran erakuslea aurretik eta atzetik ipintzea ez da oso gauza normala, singularreko kasuetan izan ezik” (Arretxe 1994: 108). Etxebarriko Sarriak Arretxek aipatutako singularrezkoak zerabiltzan batik bat, eta Astigarragak, guk geuk sorterriko hizkeraz idatzirik daudela defendatzen dugun sermoietan, baditu horrelakoak:

au gustiau eguingo da (9), *au gustijau* (18), *hau esaintasunau* (21), *au desgracijau* (21), *au Diabruaren obrau* (29), *au guisonau* (29), *au contuau* (30), *hau libertadiau* (36), *oneic errasoic* (36).

2.2.3. Erakusleen formei dagokienez, ezer gutxi dago esateko, ez bada mendebaleko tradizioakoak baliatu zituela Astigarragak: (*h*)*au* eta (*h*)*ori* daude lehenengo eta bigarren pertsona singularretan, eta horiei loturikoak dira (*h*)*on-* eta (*h*)*orr-*en gainean eraikitakoak. Hirugarren gradukoetan, bestalde, (*h*)*a* singularra eta (*h*)*arek* pluralak ditugu.

Erakusleetako *ee* bikoitzek sorturiko *ei* disimilazioa¹⁸ ageri da guk herriko euskaratik hurbil daudela uste dugun sermoietan, oro har, eta *ee* edo *e* soila egileak eredu kultu edo osoago bat hautatu zuenean.¹⁹ Erabilera-kopuruari dagokionez, bigarren horiek, hots, idazkera-eredu kultistaren ondorioztat ditugunak, nagusi dira:

1 eta 2. pertsona singularrekoak: *au eracutsiten deuscu* (8), *ori gusurra da* (8), *gracia ori zuri eguiteco* (11), *es da posible ori eguitia* (11), *ori da gausa gogorra* (17), *au eguija isen esquero*, *au izan san* (22), *Au da Fediac eracutsiten deuscuna* (34), *Au izango da nire sermoiaren gueia* (46), *Au da aita-semien artian ausijac ifiniten ditusena* (46), *ao madaricatu ori esatuteco* (76), *Pecatu au* (79), *Niri ori eguingo deustasu?* (80), *anditasun au* (83).

1 eta 2. gradukoak: *oneec* (3), *one[e]n* (8), *oneec gustioc* (9), *one[e]i* (11), *mesede oneitara* (17), *oneic gustijoc* (17), *oneic caltioc* (17), *oneic penoc* (18), *oneic negar-ampulluoc* (18), *oneic gustijec* (21), *angueru one[e]n* (23), *one[e]n artian* (24), *gusti one[e]c* (26), *pentsamentu onec* (28), *sacramento onec* (29), *oneic gustijoc* (29), *devociño onec* (30), *verba oneicas* (31), *one[e]i* (31), *oneetatic* (33), *orreic colorioc* (36), *orreitatic* (37), *com-*

¹⁷ Ik. adibideak nahiz fenomenoaren gaineko azalpen laburra Etxebarria (1991: 129-131 eta 133-134) lanean. Ezaugarri honetan Ugao-Miraballesko hizkera Zeberioakoarekin lerratzen dela zioen Salazarrek, eta Basauri aldekotik urrundu; izan ere, «Erakusleen erabilera bikoitza barra-barra entzuteko aukera paregabea dugu gure inguru hauetan beste askotan bezalaxe. Adibidez: *ori mutil ori, orrek mutil orrek, au neska au...*» (2001: 38). Miraballestarrak emaniko adibideak, baina, singularrekoak direla argi dira, hots, Arretxek Basaurin jasotakoan tankerakoak (1994: 108).

¹⁸ Gaur egun asimilazioa gertatu da, eta (*h*)*onik*, (*h*)*orrik* eta (*h*)*aik* bezalakoak ere entzuten dira Nerbioi ibar iparraldean.

¹⁹ Edizioegileek bigarren [e] bat gehitu zuten pluraleko formak singularretarik bereizteko.

bit oneetan (37), *oneiri* (54), *oneic* (76), *one[e]c gustiōc* (56), *gausa one[e]c* (56), *orre[e]y* (75), *ondasun orre[e]c* (76), *nic, pecatari andionec* (83), *gauza oneitan* (85), *egun orreitān* (85).

3. gradukoak: *are[e]c cierpe ta plaga bildurgarriac* (18), *a erri gwestoa* (18), *ha oca-sinoa* (21), *are[e]i* (29), *are[e]na* (29), *are[e]c baño obeto* (29), *a Jangoico suri ura emon cinaijela aguindu eutsuna* (29), *a baxen errestasunagas* (37), *are[e]i* (76).

2.2.4. Astigarragaren sermoietako arkaismoen artean ez dugu ablatiboko *-rean* (ez eta *-reanik* ere)²⁰ atzizkirik aurkitu, fosildutako formetan ez bada: *arian bere ichi bagaric* (21), *arian bere ichi bagaric* (33). Oraindik ere gaur egungo hiztun zaharrenek erabiltzen duten fosilizaturiko forma da.

Lakarraren “Bizkaiera zaharreko ablatiboaz” artikulua geroztik, badakigu *-(r)ik* ablatiboa eta *-ti(k)* prosekutiboa nahasirik zeudela XVIII. mendearen erdialderako.²¹

Astigarragak sortერი inguruko euskaraz idatzi zuenean, *-rik* atzizkiak gora egiten du.²² Bestalde, testuetan dokumentatzen diren *-tik*-ak ugariagoak dira, gehiago baitira jaioterriko hizkeratik aldendurik dagoen ereduā idatzitakoak. Hori horrela, batik bat eredu-hautaketak ekarrirako nagusitasuna dugu aztergai, eta ez hainbeste hizkuntza-bilakabideak ekarrirakoa, nahiz eta horren ondorio diren kasuak ere badauden, noski.²³ Ondorioa argia da: Astigarragak, jasoagotzat zeukan *-tik*.

Ondokoak dira, bada, ablatibo zaharraren (*-rik*, *-(e)tarik*) adibideak:

urten negargarrizko estaduric (3), *diferentia zuc eguiten dozun obraric* (3), *lau-bost urteric aurrera* (8), *suec pecaturic atera* (9), *gaurric aurrera* (9), *sermoiric urteiten badau* (13), *ilen arteric* (17), *milla urteric baten* (18), *urten pecaturic* (18), *isar eder onetaric* (20), *gach gustietaric andijena* (21), *virtuteric virtutera* (28), *basamorturic urten* (29), *aric egun guichi barru* (29), *neguco otsaren gogortasuneric jagon* (29), *pecaturic urten* (31), *exemplo charrerice alderatu saitece* (31), *quenduten dala gauza sagraduric* (33), *gastechuterice sar eguin artien* (36), *urteitia estadu orretaric* (36), *urteiten dau exercitu ique-ragarri bategas euren ondoric* (37), *demporaric demporara* (61), *laguntseric iguez eguin biar izatia* (75), *gastuetaric urtenic* (76), *zabiltsesanic ona* (79), *igues eguinguisu luxurioso ta desonestuetaric* (79), *gastechuterice* (79), *desterradu errijetaric* (85).

-gan(d)ik ageri da bizidunekin eta denbora kutsuko hitzetan:

confesoreaganic (3), *zoaz niganic* (9), *areganic* (11), *beraganic* (13), *beraganic igues* (17), *orainganic* (20), *sierpe bateganic* (21), *urteiteco euren estadu negargarriscoric* (21), *urteiteco estadu negargarrisco orretaric* (21), *gugandic* (26), *gaurganic* (28), *guison madaricatuacganic* (29), *pecaturic urten* (31), *gaurganic* (36), *sugandic* (61).

Prosekutiboko atzizkiak eraikitakoak dira, bestalde, hurrengoak:

-ti: *alde eguin daguijen pecatuti* (3), *jagon daguijen ecandu gwestoti* (3), *pecatuti al dozuela alde eguin* (3), *nondi eguingo deutsen* (9), *mandamentu onetati igues eguin* (11),

²⁰ Gogoratu dezagun forma pleonastiko horren azken testigantza 1858ko Laudioko dotrinan ageri dela, Nerbioi ibarraren Arabako iparraldean, alegia.

²¹ Ezaugarrioren eta nahastearen bilakabideari buruzko azalpenetarako, ik. Lakarra (1984) eta (1996).

²² Joera horren erakusgarri dira Mikoleta (1653), Orozkoko otoitzak (1739), Sarriaren sermoiak eta Uriarteren Arrigorriagako dotrina (1866).

²³ Horren erakusgarri garbia da ondoko perpausa, non forma bata eta bestea elkarren ondoan agertzen baitira: *guichi pecaturic ta arimeco zaurijetatic osatuco dau* (3).

dirautsue viotseti (11), *visitsac emongo deuscun erremedijoti*, *eriotseti* (13), *proposituti urteiteco* (13), *Profeta Amosen aoti* (17), *aoti venenoa ta beguijetati sua* (18), *alde gustietati miragarrije* (20), *mundu onetaco itsasoti* (21), *paseta-orduan bere ondoti* (21), *emeti dator humilla* (22), *verba onetati* (23), *elaien abiati* (25), *eternidade bateti* (28), *urtenic pecatuti* (31), *vide sabaleti* (36), *purgatorijoco penetati libretan* (54), *iñondi bere* (66), *vide onetati* (79), *urruneti nentorrela* (80).

-tik: *peliburutic* (3), *burutic quenduteco* (8), *eriotsetic igaro biar izatia* (9), *tristiaren aurretic* (9), *emetic dator* (11), *ilen artetic* (17), *emetic aurrera* (17), *vide artes eta ciurretatic* (18), *malicijaren vide sabaletic* (18), *neure burutic ateraco gausac* (18), *gausa aretatic* (18), *itsasutic* (18), *gachetatic urteiteco* (21), *ocasinotic urteiteco* (24), *confesino batetic bestera* (24), *Jesusen aotic* (25), *estura onetatic* (26), *escuetatic urtenic* (28), *susco acharritic ura emoten sendula* (29), *urten deijela pecatutic* (30), *Profetiaren aotic* (31), *pecatu orreitatic* (31), *Jaunaren aurretic* (33), *aitaren besartetic* (37), *etsetic atara* (56), *arca edo cucha barrutic* (58), *pecatuen lepra originaletic* (58), *munduaren acieratic* (75), *lepretic garbitu* (80), *pecatupetic atera* (83).

Bada kasu bakar bat non prosekutibo eta ablatiboko atzizkiak elkarren ondoan dauden, baina egilearen akatsa delakoan gaude: *segatiric* (28).

Astigarragaren testuetan aniztasuna dago motibatibo-atzizkietan. Izan ere, *-gaitik* forma nagusia da, baina *-gaitik*, *-gatic* eta *-gaiti* ere agertzen dira, nahiz eta azken hori, aurreko bien parean, gutxitan agertu.

cegatic (3), *eguitiagatic* (3), *escongueiagaitic* (8), *pobreciagaitic* (8), *visitsiagaitic* (8), *osasanagatic* (8), *nigaitic* (11), *urteitiagatic* (11), *beronengaitic* (11), *eguitiagatic* (13), *gausa ascogaitic* (17), *sergaitic* (18), *amagaitic* (20), *munduco gausagaiti* (21), *beraugatic* (22), *orregaitic* (26), *beronegaitic* (28), *enbidijagaitic* (29), *ondazunagaiti* (29), *naguisitasunagaitic* (31), *pecatuagaitic* (33), *maldicinoiagaitic* (37), *oguiagaitic* (61), *gaistaqueriacgaitic* (66).

Aipa dezagun, amaitzeko, Astigarragarenean badirela ablatiboaren gainean eraikitako izenlagunak, hala nola, *cerutico* (13), *asaletico* (22), *barreneticoac* (30) eta *viotsetico* (83).

2.2.5. Datibo singularraz denaz bezainbatean, Astigarragak tradizioari eutsi zion, hots, *-i* (eta ez *-eri*) da nagusi bere sermoietan:

penitenciya oni (3), *jarraitu beste bati* (8), *gorputz orri* (9), *alcarri* (11), *gorroto orri* (11), *esanguiosu Jesus maite oni* (11), *seuei* (13), *izen oni* (20), *isar eder oni* (20), *Davidi* (28), *Sacramento Veneragarri oni* (29), *obligaciño oni* (34), *argumentu oni erantsun* (34), *tentaciño oni* (34), *deitu eutsen conpesore bati* (55), *pecatu oni biar deutsalgun bildurra* (66), *pecatu oni biar deutsalgun bildurra* (73), *buru oni* (88).

Hala ere, *-eri* atzizkidun formak kontestu jakin batzuetan baino ez dira agertzen; hau da, pertsona-izen berezietan, erakusleetan eta *bat* zenbatzailean:²⁴

pecatu oneri (3), *esango deutso Jesuseri* (9), *verba erdi bateri* (11), *predicadore on bateri entsutia* (13), *bateri* (17), *pueblo esquer dengaco oneri* (17), *alper eta osioso bateri* (18), *ama oneri* (20), *pecatu bateri* (21), *jaun divinu oneri* (21), *Haroneri* (23), *confesore on bateri* (28), *Santa oneri* (29), *becatari bateri* (31), *Luciferreri* (34), *Goliateri* (37), *Baltasarri* (37), *estabilen bateri* (79), *Tobiaseri* (80).

²⁴ Aurreko adibideek, baina, kontestu horietan *-i* formak ere aurki ditzakegula erakusten dute. Al-derantzizkoa, hots, *-eri* kontestu jakin horietarik kanpo aurkitzea, ez da gertatzen.

Datiblo pluraletan ez dago polimorfismorik, *-ai* da forma sistematikoa:

majnen dagozanay (3), *Corintoarray* (8), *Efesoarray* (8), *Galatacoay* (8), *uesabac euren otsainay* (24), *criatura gustiay* (65) eta abar.

2.2.6. Egun *-gino* eta *-ragino* erabiltzen dira Basaurin muga-adlatiboko atzizki legez.²⁵ Astigarragaren sermoietan, baina, *-gino* da, kasu horretan atzizki erabiliena, soilik nahiz *-ko* atzizkiak lagundurik:

Yrugarren Ceruguino (8), *plaza aguiriguinoetan* (8), *borondateguino* (9), *asquene-guinoco* (9), *añgueruguino* (9), *Gentilguinoaco* (11), *sembat pecatuguino* (13), *orainguino* (17), *templo santuguino* (18), *Ceruetaguino* (18), *Cerutaguino* (18), *cañoaguino* (20), *gustijac, tontoguinoco* (22), *sembat pecatuguino* (23), *erdiguino beteric* (23), *noraguino* (25), *orduguino* (28), *lurreraguino* (29), *orainguino* (31), *sembat pecatuguino* (31), *erdiguino bete* (37), *punteguino betetan* (37), *gaurguino* (37), *amacaguino* (37), *eriotaguino* (73).

Bestalde, *-raino* forma ere ageri da inoiz:

asurretaraino (8), *ceruraino* (8), *mendecoraino* (9), *barruraino* (25), *noraño* (56), *ordura artaraino* (58), *onembestearaino* (66).

2.2.7. Genitibo-atzizkien formei dagokienez, Astigarragak zurruntasun handiz jokatu zuen: *-(a)ren* da mugagabe eta singularreko kasuetan, eta *-en* pluraletan. Gutxi dira, izan, arau horretatik kanpo geratzen diren kasuak. Alde batetik, izenordeetan dardarkaririk gabeko formak aurkitzen ditugu:²⁶ *guison ascoentsat* (17), *inoen* (20), *noen visitse gustije* ‘noren bizitza guztia’ (36) eta abar. Alabaina, autorea erabilera horren kontra aritu zela nabarmena da, nagusi baitira dardarkaridun formak *inor*, *noren* edo *asko* bezalako izenordain eta zenbatzaile zehaztugabeetan.

Uzkurdurei dagokienez, herriko hizkeran bizi-bizirik egon behar zuten formak saihesteko ahalegina ere nabarmena da Astigarragan. Izan ere, zinez gutxi dira basauriarrari “ihes egiten diotenak”: *loian* ‘lohiaren’ (34) edo *escu sendo edo poderosoan* ‘esku sendo edo poderosoaren’ (37) bezalako kasuak ditugu.

Badira, azken salbuespen legez, Astigarragak orokorki darabilen singularreko *-aren* atzizkiaren beste forma batzuk, hala nola, *guison gura Salbadorien jaijetsaric* (18), *Noeen* ‘Noeren’ (20) edo *Jangoicoen* (73).²⁷ Azkenetik hasita, aipatzekoa da *Jangoiko* aldaeraren genitiboan (beti singularra, noski) *-aren* nahiz bertarik eratorritako *-en* nahiko parean ditugula: bietarik dauzkagu ehun eta hogeita hamabost adibidetik gora. Aipatzekoa dela diogu, hitz horretan baino ez dugulako aurkitzen genitibo-bilakaera hori halako kopuru batean.

Orain arte genitibo-atzizkiez esanikoek agerian uzten dute, berriro ere, egilearen joera kultista, kultistatza herriko hizkera baino jasoago edo osoagoak diren formak harturik.

²⁵ «*noragiño / noragiñoko / nogiño / nogiñoko*: era guztietara esaten da» (Arretxe 1994: 94). Ik. deklinabide-taulak lan bereko 95-115 orrialdeetan. Nerbioi haran erdialdeko Ugao-Miraballezen *-giño*, *-tagiño*, *-ganagiño*, *-ganaño* eta *-raño* baliatzen dira deklinabide-kasu horretan (Salazar 2001: 54-55).

²⁶ Gogoratu dezagun, baina, Florentino Castañosen aipua: «En los pronombres, sin embargo, aparte del genitivo de los personales, en *-re*, el gen. sin *-r-* es lo que domina» (1957: 67).

²⁷ Bizkaiera klasikotik haratago, zaharrear ere fenomeno ezaguna da mendebalean nahiz ekialdean. Ik. egile ezberdinen adibideak Castañosen (1957) lanean.

2.2.8. Instrumental kasuan *-z* da Astigarragak baliaturiko atzizkia, eskasak dira *-zaz*-ekin eraikitako formak, eta aurkitu ditugun guztiak erakusleari daude lotuta: *onesas ganera* (24), *onesas ganetic* (31 eta 37). Horrez gain, aipatzekoa da, eskasak diren arren, instrumentala eta soziatiboaren arteko nahastea islatzen duten perpausak ere badirela Astigarragaren izkribuetan:²⁸

norberen guraz gogoan erabilijagas (8), *cer irabaci eban Jaunari laster erantsunagas* (13), *exemplo ona emonagaz* (28), *bildurtuten dira entsunagas gagosala obligaduric* (33), *zuben pecatuac ucatuagas* (34),

2.2.9. Izenordainen sailean ere badaukagu zer esanik. Lehenengo eta behin, berrikuntza negatibo²⁹ bat aipatuko dugu: bizkaiera zaharrean oro har indarrean zegoen Linschmann-Aresti legea, Astigarragaren testuetan ez dago bizirik; arau jakinik gabe txandakatzen dira pertsona-izenorde arruntak eta indartuak.

Izenordainez ari garelarik, aipatzekoak dira edutezkoen sailean gertatzen diren zenbait fenomeno.

Astigarragaren testuetan topaturiko *ene*-ak harridura perpausetan agertzen dira, ez dute inongo edutezko esanahirik: *Ai ene larria, cein andia zarian niretsaco!* (9), *Ene, gusurra, troxac beteric daucagus!* (80). Horien ordezt, *nire* eta horren gainean eraikitakoak daude, sistematikoki:

niriac dira erruac (9), *niretsaco* (9), *nire arerio eguinic* (9), *nire sermoia prediquetara* (23), *niretsat* (29), *niriac* (31), *nire sermoiaeren gueia* (46), *nire tribunalian* (79), *nire esanera* (83) eta abar.

Etxebarriko Bizente Sarriak *ene* zerabilen ia sistematikoki (Zuloaga 2010). Bada, bietariko zein hurbildu zen garai hartako Nerbioi haran iparraldeko hizkerara? Ez da erantzun errazeko galdera. Izan ere, Sarriak nahiz Astigarragak ezaugarri horri dagokionez harturiko erabakia eta bertarik eratorritako erabilera guztiz sistematiko eta zurruna da. Hori horrela, bi autoreen testuetako testigantzak, herriko hizkeraren isla baino, egileen euren hautuaren ondorioztat jotzen ditugu.

Esana dugu *-e* amaieradun hitzetan *-a* dagoela hainbat kasutan, mendebaleko (baina ez mendebaleko bakarrik) tradizioari jarraikiz (*lora*, *laba* eta abar), tartean edutezko izenordeak egonda. Aldaketa hori ez da, aitzitik, beti gertatzen: amaieran *-e > -a* bilakaeradun edutezko izenordeak (soilak zein indartuak) Astigarragak soterriko hizkera baliatu zuen sermoietan (ia) sistematikoki agertzen dira; gainontzeko sermoietakoak oso gutxi dira, salbuespenak. Hona hemen adibide-sorta bat:

sura (17), *gura* (17), *nira gogoa* (18), *gura Salbadorien jaijetsaric* (20), *neura ensulac* (20), *gura Erreguiña andija* (20), *seura Jangoicoa* (21), *zeura echian* (29), *sura ganera* (29), *nira amoriac* (37), *sura aitobec* (37).

Garai ezberdinetako Nerbioi ibar iparralde inguruko testuak esku artean ezaugarri hori bilatuz gero, oso eskas agertzen dela ikusiko dugu, baina egon, badagoela: Sa-

²⁸ Gaur egun erabatekoa da nahaste hori: «Honez gero, Basauri aldean forma klitxuetan baino ez dira erabiltzen kasu honen [instrumentalaren] deklinabide markak (...) Deklinabide marketan gehien erabiltzen diren ordeztokoak hauek dira: *zerez* zentzuarekin *zegaz*, eta *zertaz* / *nortaz* zentzuarekin *zergai-tik* / *norgaitik*, *zeren* / *noren* gainean» (Arretxe 1994: 92).

²⁹ Ezaugarri mota horri buruz, ik. Watkins (1966: 30-31) eta Camino (2009: 392-394).

riak, esaterako, adibide gutxi batzuk ditu: *RS* bilduman, Mikoletaren lanean, Uriarteren Arrigorriagako dotrinaren itzulpenean, Azkueren hiztegian eta *Erizkizundi hirukoitza* lanean, aitzitik, ez dago horrelakorik. Sasoi batean, denbora laburraz, bizi-riak irauin baina iharturiko erabilera gendake kasu honetakoa.

Bigarren pertsona pluraleko edutezko izenordainetan, bestalde, aipagarriak dira *zeuroen* (8), *zeurenac* (33), eta *sueinac* (21) bezalako formak. Astigarragaren testuetan oso eskasak dira, baina gaur egungo *zeurok*, *zeuron* eta *zuik* bezalako formen aurrekari garbiak baditugu.³⁰

2.2.10. Elkarkarien sailean aukitutako forma bakarra *alkar* da. Kontuan harturik egun baliatzen den *arkal* forma Sarriarenean jada agertzen dela (Zuloaga 2010). Astigarragak aldaera hori ezagutuko zuelakoan gaude, baina aldioro *alkar* erabiltzea hobe batesi zuela.

alcarregas (8), *alcargana* (8), *alcarri esan* (8), *alcarganaco* (11), *alcarren* (20), *alcarren-gana* (37).

2.2.11. Euskararen jenero-bereizketaz ondokoa esan zuen Euskaltzaindiak *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak* laneko lehenengo liburukian:

Euskarak ez du jenerorik bereizten gramatikan. Jenero gramatikala, inon bereiztekoan, aditzean bereziko da, hitanoan, hain zuzen: *esan diat*, baina *esan dinat*. Hortik aparte, euskaraz ez dago jenerorik. Beste hizkuntza batzutan morfologi bereizgarriak izaten dira jeneroa bereizteko. Euskaraz ez dago bereizketarik *gizon* eta *emakume*-ren artean, lexikotik kanpo (1991: 36).

Alabaina, “mendeetan euskal idazleek *santu* / *santa* bezalako bikoteak erabili izan dituzte, Elizaren hizkuntzak hartaratuta” (Urgell 2001: xci). Bada, Astigarragak ere baditu azken era horietakoak:

discipula (30), *señora italiana* (33), *abadesa santa bat* (34), *abadesia* (34), *maijaroz-guija* (79), *embra escandalosia* (79), *erreguiñau san desonesta* (79), *gultseria* (83).

2.2.12. Ondoko forma guztiak agertzen dira Astigarragaren sermoietan, baina ez proportzio berean, inondik inora: *baga* (/ *bage* / *-ga* / *-ge*), *bagarik* (/ *barik*), *bagako* (/ *bageko* / *bako*). Lehenengo postposizio soiletan mendebaleko autore zaharrengan nagusi zen *baga* formaren bederatzi adibide baino ez ditugu aurkitu, *bage*-ren ehun adibidetik gora ditugun artean:

eguin bague (8), *bidebaguecoac* (9), *erligiño bague* (11), *atera bague* (11), *bildur bague* (18), *esperantsa bague* (18), *jaquin bague* (24), *ispiric bague* (26), *pecaturic urten bague* (31), *culpa bague* (33), *parebagueco* (58) eta abar.

³⁰ Ikus *zuek* pertsona-izenordearen deklinabide-paradigma Basaurin Arretxe (1994: 113) lanean nahiz ondoko azalpena: «Zuek adierazteko lekuko erdiek era batera eta beste erdiek bestera [surok / suik] egiten dute. Badirudi zenbat eta Arrigorriagarantz gehiago jo *surok* esateko joera handiagoa dagoela, baina auzoetan hain euskaldun gutxi geratzen direnez gehiegi arriskatzea litzateke isoglosa non dagoen esatea» (*op. cit.* 94). Azken aipu horretan Arretxe zuzen zebilela darakuste Sarriak nahiz Astigarragaren erabilerek bada. Esan nahi baita, gehiegi arriskatzea da, bai, isoglosa hori Arrigorriagarantz lerratzea. Etxebarri Basauriko kontrako muturrean dagoela kontuan harturik. Ugao-Miraballezen *surok* eta *saurok* formak jaso zituen Salazarrek Ugao-Miraballezen, bestalde (2001: 40).

Hori horrela, argia da Astigarragak tradizioarekiko egin zuen haustura. Bestalde, badira oinarrian bi forma horietarik zein dagoen esan ahal izatea eragozten duten kasuak:

miser cordija neurribaguiac (18), *manchabaguaia* (20), *burubaguiac* (25), *neurribaguaia* (26), *neurribaguaia* (37), *neurribaguaia* (83), *pecatu baguiac* (85), *peliburu baguiac* (85).

ia disimilazioa *-a* + *-a* zein *-e* + *-e* bokal-batuketan ondorioz sortzen denez gero, bi aukerak lirateke posible aurreko kasuetan.

Kasu banaka batzuk dira, baina aipatu beharra dago *-ga* eta *-ge* forma laburturik (ik. Mitxelena 1990: 412) ere badela Astigarragarenean: *confesatiague ichitia* (34), *indergera* (36), *confesatsague* (55).

Hizpide dugun postposizioaren forma indartuaz denaz bezainbatean, *bagaric* da, luzaz (berrehun adibidetik gora) erabiliena:

aimbeste neque costa bagaric (3), *errezadu bagaric* (3), *pentamentutic quendu bagaric* (9), *gausa onic eguin bagaric* (9), *gracia bagaric* (11), *errespeto bagaric* (13), *exercitu bagaric* (13), *acabau bagaric* (17), *tabernara bagaric* (17), *erremediojo bagaric* (17), *duda bagaric* (18), *altsau bagaric* (20), *comparacino bagaric* (21), *bisitsa bagaric* (21), *urteiteco gogo bagaric* (23), *dolore bagaric* (24), *propositu eguijasco bagaric* (24), *batiatu bagaric* (26), *urteiteco gogo bagaric* (28), *viortu bagaric* (29), *escuseu bagaric* (33), *buelta bagaric* (33), *ifini bagaric* (33), *compesau bagaric* (34), *compesau bagaric* (34), *negartu bagaric* (79), *erru bagaric* (79), *beguira egon bagaric* (80).

Aipatzekoa da, dena dela, egun bakar den *barik* uzkurduradun formaren adibide baten bat egon, badagoela: *erremedio baric* (8), *gogo baric* (13).

Orain arte esanikoetatik datu interesgarri batzuk lortu ditugu: hizpide dugun postposizio-sailean, alde batetik, Astigarragak *bage*-ren alde egin izana aipatu dugu jada, joera berritzailea izanik, Bizkaiko eta mendebaleko testuetako joeratik aldentzen delako. Bestalde, postposizioaren aldaera indartuei dagokienez, aurretik ere beste ezaugarri batzuekin egin bezala, basauriarrak forma osoa erabiltzea hautatu zuela begi-bistakoa da.

Izenondo funtziodun *bagako* / *bageko* bikotean *bageko* da gehienetan ageri den aldaera (gogora ekar dezagun, bide batez, postposizioaren forma soil erabiliena *bage zela*): hamazazpi kasu daude, non elementu hori aurreko izenkiari itsatsita agertzen baita; *bagako* aldaeraren adibide bakarra aurkitu dugu: *ustibagaco* (18).

Egun bakar den *bako*-z aparteko aipamena egin behar dugu hemen, dena dela; izan ere, Astigarragaren jarrera kultista apurtuz, egun bakar den aldaera horren adibideak *bageko*-renak beste dira ia. Alegia, kasu honetan basauriarrak pare-parean baliatu zituen forma literarioagoa eta dudarik gabe herriak bizi-bizirik erabiliko zuena. Lehenengoak bigarrenari hartzen dion alde aski txikia da:

ondenau baco (3), *añbacoacas* (8), *añbacoari* (8), *bidebacoacas* (9), *fede bacoay* (13), *precijo baco odola* (17), *neurribacoa* (17), *sentimentu bacoac* (20), *erremediojo bacoa* (21), *galdubaco* (23), *modubacoac* (30), *fingimentu bacoa* (30), *arbole bacoa* (76).

2.2.13. Literatura-hizkuntzaren eta testuen literaturtasunaren kontzeptuak idazmoldeak aldarazi zituen euskal autoreengan ere. Aurreko atal batzuetan ikusi dugu hizpide dugun egileak eredu biren (gutxienez) arteko hautua egin behar izan zuela; hizkera herrikoa *vs* hizkera jasoagoa oposaketaren arteko aukeratzeaz ari gara, noski.

Bada, aurreko kontzeptu horiei loturik egon da eratorbidearen erabileraren garapena. Sarasolaren 1997ko “Euskal hitz altxorraz” artikulua berreskuratzea baino ez dago erabilera hori noiz eta non areagotu zen ikusteko: garai modernoko testuetan, azken bizpahiru mendeotan, eta xx. mendeko autoreengan, non kopuruak biderkatu egiten baitira. Hori horrela, Astigarragaren lanetan, aipatutako literaturtasunaren kontzeptua buruan zeukala gogoan harturik, ideia hori praktikoki eratorbidean ere ikustea da espero genuena, eta horrela zen. Ondokoak dira basauriarraren izkribuetan aurkitu ditugun atzizki erabilienak:

- BIDE: *escubide* (3), *galtsaibideco* (25), *galbidearen* (31).
- DUN: *botodunagas* (8), *saldun* (9), *gorrotodunen* (11), *fededunen* (82), *errudun* (85).
- DURI: *jaquituria* (85).
- GARREN: *bostgarren* (3), *seigarren* (8), *yrugarren* (8), *bigarren* (17), *amacagarrrena* (17), *amabigarrena* (20), *sortsinaungarren* (20), *1683garren* (20), *laugarrena* (28), *saspigarren* (33), *berrogeigarrenian* (37), *amargarren* (80).
- GARRI: *veneragarriac* (8), *icaragarri* (9), *nequegarri* (11), *enfadugarri* (13), *miragarrisco* (13), *negargarrija* (21), *maitegarrija* (23), *beneragarriac* (29), *galgarriac* (33), *tentagarriez* (33), *osagarria* (73), *escarmentagarri* (75), *itsalgarria* (75), *instrumentugarri* (76), *posgarria* (83), *iqueragarrijaren* (85).
- GILE: *ongulia* (11), *gaisquiliari* (11), *erriotsaguilliac* (79).
- GIN: *lapicoguinac* (28).
- GINEN: *pecatuguinén* (23), *promesguinán* (83).
- (K)ERA: *etorreriagas* (18), *eguiquera* (20), *urteiquerac* (36), *urteijera* (79), *sarraijerac* (79).
- KERIA: *santarqueriac* (8), *bastuqueriac* (8), *santarqueria* (8), *guestoqueriac* (18), *arroquerijari* (22), *esquerguestoqueria* (56).
- KETA: *viosqueta* (28).
- KIZUN: *gordequizunera* (33).
- KOR: *ilezcorra* (18), *ilcor* (25), *igaracorrac* (25), *ilescor* (29).
- KOITZ: *bacocha* (3).³¹
- KUNTZA: *verbacuntzia* (11), *semacuntse* (22), *prestacuntse* (24).
- LARI: *zoñulariac* (8), *ausilari* (9), *biraulari* (37).
- LE: *esaliac* ‘esaleak’ (8), *eguilliaren* (29), *emollia* (83), *aguintaritasuna* (83).
- MEN: *zoramen* (23), *itsumen* (24).
- MENDI: *zoramendia* (9), *urcamendira* (17).
- MENTU (-mintu): *pentsamentuac* (9), *mandamintuac* (18), *consentimintu* (21).
- TAR:³² *Ninivetar* (9), *mundutarrac* (11), *cerutarra* (11), *Zodomatarray* (23), *Galileoarrac* (23), *Jerusalendarrac* (25), *Damascotarray* (28), *Tirotarray* (31).
- TASUN: *ciquintazunac* (8), *gallurtasun* (13), *ytsutasun* (23), *atseguintasunacoa* (85).
- TSU: *erruquitza* (23), *ondasuntsu* (80).
- TZAILE: *aditselleren* (8), *serbitsalliagas* (28), *gordetsalle* (30), *gari-ebatsailay* (80).

Aurrizkiei dagokienez, *des-* baino ez dugu aurkitzen hitz hasieran —*destaius* (8), *deseguiñic* (23)— eta gaztelaniatiko mailegu garbietan.

³¹ Hitz honetan baino ez dugu aurkitu.

³² *-(t)ar* erabili zuen Astigarragak, oro har, jatorria adierazteko, baina inoiz edo behin gaztelaniatiko formak ere mantendu egin zituen: *Ysraelitac* (25), *Olandesac* (34). Egun sistematikoa den *-ztar* aldaeraren arrastorik ez dago aztergai ditugun sermoietan.

Atzizki txikigarriak *-ko*, *-to* eta, batik bat, *-txo* (*/-txu*) dira:

puscachu (22), *humechu* (28), *muticochuac* (31), *lainochu* (33), *gastechuten* (36), *artsainchu* (37).

2.2.15. Gaztelaniatiko *-ción*, *-sión*, *-nión* eta *-nía* amaierak, emaitza ezberdinak ematen dituzte. *-ción* eta *-sión* amaierak *-zino* eta *-sino* bihurturik agertzen dira, oro har. Bustidura batzuetan baino ez da adierazten:

confesino (3), *intencino* (3), *satisfacinoa* (3), *acusacinoa* (9), *pasiño* (11), *traiciños* (11), *convercinoa* (18), *estimacino* (18), *nacino* (18), *devocino* (20), *oracino* (20), *represino* (20), *proporciños* (20), *generacino* (20), *tentacinoco* (20), *tribulaciño* (20), *desesperaciñora* (20), *aciño* (20), *ocasino* (21), *misiño* (25), *persecuciño* (26), *evolucino* (26), *tentacinoari* (31), *condicino* (33), *estimaciño* (34), *concepciño* (58), *persecucino* (88).

Kasu honetan, Bizkaiko ipar-mendebaleko hizkera batzuetan aurkitzen dugun bilakabidea (inguru hartako XIX. gizaldiko markinar idazleengan ere badago), hau da, gaztelaniako *-ción* eta *-sión* euskaraz *-zinoi* eta *-sinoi* bihurtzea, Nerbioi bailaran sasoi batean bizirik egoniko erabilera izan zela erakusten dute VJ dotrinak, Bizente Sarriak eta Uriarteren Arrigorriagako dotrinaren itzulpenak. Hori horrela, espero izatekoa zen Astigarragaren testuetan ezaugarri horren adibideak aurkitzea, eta hala izan da.³³ Kasu honetan ere bustidura ez da beti adierazten:

misinoira (13), *errendicinoia* (17), *maldecinoian* (17), *erresurrecciñoia* (17), *comunicaciñoia* (17), *ocasinoien* (20), *participacinoye* (21), *avitacinoe* (21), *prisinoy* (21), *predicacinoa* (13), *vendecinoya* (17), *consideracinoiagas* (18), *municiñoie* (20), *obligazino-yac* (20), *parcacinoya* (31), *comparacinoeric* (54), *predicacinoiagas* (79), *bedeincacinoiag* (85), *madaricacinoia* (85), *fundacinoiaren* (88).

Aurreko hitz-zerrenda ikusirik, aipatzekoa begitانتzen zaigu agertzen diren hitz-tarik erdia baino gehiago erlijioari lotuta egotea.

Egilea bizkaitarra izanda, azkenik, oso gutxi dira beste euskalki batzuetan orokorrak diren (eta ziur aski Astigarragak bertarik ikasitako) *-zio* eta *-sio* amaierak, baina baten bat egon, badago: *maldecioac* (18), *ocasio* (23).

Gaztelaniatzko *-nio* eta *-nia* amaierak, bestalde, *-nino* eta *-nina* bihurturik agertzen dira, oro har. Aurreko kasuetan legetxe, basauriarrak ez zuen bustidura beti adierazi: *matrimoninoan* (8), *agoniña* (9), *demoniñoa* (17), *comunino* (26), *matrimoniñoan* (33), *San Antonino* (34).

Amaitze aldera, esan dezagun Astigarragak gaztelaniatzko *-gión*, *-gino* nahiz *-ginoi* formez eman zuela: *erligiño* (9), baina *erliginoien* (39).

2.2.16. Egun orokorra den *ez* adberbioarekin batera, *ze* ere bazen bizkaiera zaharrean, “de empleo limitado al imperativo y subjuntivo” (Mitxelena 1990: 422). Horren testigantzak ditugu RS bilduman, Mikoletaren lanean (adibide bakarra), Kapanagarenean eta VJ dotrinan, hots, XVI eta XVII. mendeetako testuetan, non, gainera, ez baita forma bakarra. Badirudi, baina, arkaismoak bizirik iraun zuela Nerbioi haran iparraldean (gogoan har dezagun XVI eta XVII. mendeetako ai-

³³ Ez, halere, Sarriak sermoi batzuetan baliatu zuen sistematikotasunaz. Izan ere, etxebarriarraren erabilera horren jatorria erduztat harturiko euskararen, hots, Markina aldekoan, aurkitu dugu.

patutako lau autore eta lanetatik hiru Bizkaiko mendebalekoak direla) XIX. mendera arte bederen:

seguisue onetan ifini dudaren apurric (34), *sedaguijela permitidu orrelaco gausaric* (36), *deadar eguin cedaguien* (61).

2.2.17. Dagoeneko baten baino gehiagotan aipatu dugu, bizkaieraz ari zelarrik, beste euskalkietako elementuak baliatu zituela Astigarragak. Izenaren morfologian begi-bistakoa da kontua. Hala, jakin badakigu mendebaleko bizkaieraz *-gaz* eta *-(a)kaz* direla soziatibo-atzizkiak, baina *-kin* ere baliatu zuen basauriarrak kasu batzuetan. Egoera bera daukagu *zergatik* galdetzailean (kasu bakarra da), *gabe* postposizioan eta edutezko izenordainen batean ere:

compesino generalarequin (8), *jantsi eder batequin* (11), *lantsarequin* (11), *pecatusco jantsi urratuaquin* (11), *nere Jesus* (11), *averijaquin* (18), *dudagabia* (24), *disposicino santuaquin* (24), *celaco prestacuntsaquin* (24), *quendu gabe* (24), *neque-susturequin* (25), *cordelarequin* (25), *cordel batequin* (25), *azoterequin* (25), *zurequin* (25), *sagitaquin urratuic* (25), *alcarrequin* (75), *cegatican* (75), *gustiaquin* (75), *nere contra* (75), *limosniaquin* (80).

2.2.18. “Nola” galdetzaileari erantzuten dioten partizipioko *-rik* eta *-ta* formen artean, tradizioaren bidetik, lehenengo da Astigarragak gehien baliatu zuena:

nasturic (8), *buruac motsituric* (9), *pecatuen zarturic zagocienoy* (13), *miserijan sarturic* (18), *soberbijas beteric* (18), *soberbijas beteric* (22), *gustiz arrituric* (23), *amodios urturic* (25), *ondo gogoraturic* (28), *pecatu guichiago euquiric* (28), *arrituric, itsalduric gueratuco guinãateques* (29), *pecatuan sarturic* (30), *su santu bategas exeturic* (30), *parcaturic gueratuten sariala* (33), *etorriten basare damuturic* (34), *cosiric erijotsiac* (37), *Ateraric Jangoicoac bere escu sendo edo poderosoan inderres Faraon Erreguiaren aspitic* (37), *ebaguis beteric* (75), *belleguituric* (75), *semacuntsas beteric dago* (76), *aserraturic* (73), *atsituric dago* (79).

Alabaina, aipatzekoa da basauriarrarenean *-ta*-rekin eraikitako formak ere aurkitu ditugula. Egun nagusi den *-ta* formaren indartze-prozesua erakusten duen erabilera genuke:

pelleburuen sartuta (17), *benenos beteta* (18), *arrituta gueratuten dira icusiric Jaunac munduari ecarri dautsan ondasunac* (20), *bertan ilda gueratuco sariela* (21), *ilda guel-ditu* (23), *doa-doaric emonda* (24), *Jangoicoa aserratuta daucagu* (26), *ilda gueratuten baciran* (29), *desgracia gusti one[e]tatic urtenda* (30), *ilda icustetic* (73), *Cudicijac itsutua es bazengoz* (76), *garbituta ifiniteco* (76), *jaquinda egon zaitte* (79), *gordeta dagozan indulgentsiac* (83).

2.2.19. Juan Ignazio Astigarragak tinkotasunez, aldaketa eta gorabehera handie-girik gabe, eman zituen partizipio-formak, mendebaleko erabilerari jarraikiz: beste euskalkietako *-atu* eta *-itu* partizipioak *-adu* (gehienetan) nahiz bertarik eratorritako *-au* eta *-idu* dira basauriarraren izkribuetan:

-ADU / *-AU*: *apartadu* (3), *prestau* (3), *salvadu* (8), *amadu* (11), *predicadu* (13), *despreciadu* (13), *resucitau* (17), *escutau* (18), *escapadu* (18), *presentau* (20), *alabadu* (20), *cantau* (20), *engañadu* (22), *decretadu* (28), *castigadu* (28), *consideradu* (31), *señaladu* (31), *esplicadu* (33), *faltau* (36), *protestau* (36), *acabadu* (37), *dibujadu* (58), *afrentau* (75), *acertadu* (85).

-IDU: *merecidu* (3), *cumplidu* (3), *ofendidu* (8), *sentidu* (8), *obedidu* (11), *serbidu* (17), *vencidu* (17), *socorridu* (18), *sufridu* (18), *prometidu* (29), *escribidu* (29), *atrebidu* (29), *entendidu* (33), *corronpidu* (34), *leidu* (37), *errendidu* (39), *asistidu* (39), *eridu* (79), *combenidu* (83).

Horiek forma sistematikoak izanik, *-atu* eta *-itu* gutxi batzuk ere badaudela esan beharra dago, baina, dudarik gabe, beste euskalki batetik (gipuzkera?) ikasitako formak dira.

2.2.20. Nahiz eta ezaugarri garrantzitsutzat ditugun, aditz-izenen formekin ez gara gehiegi luzatuko, Astigarragak Nerbioi ibarrean, oro har, bizirik dauden formak baliatu zituelako.³⁴ Jakin badakigu, aditz-izenaren forma aditz-partizipioaren oinarrian dagoen amaierak eta partizipioaren beraren silaba-kopuruak baldintzatzen dutela. Aipatutako amaiera *-tu* edo ahostundun *-du* aldaera denean, *-tute* eta *-dute* baliatu zituen, gehien bat, Astigarragak:

ulertuteco (8), *artuten* (9), *beguiratuten* (9), *aguinduten* (11), *bedeincatuten* (11), *jarraituten* (17), *cosiduteco* (17), *murmuratuten* (18), *quenduten* (20), *urtuten* (20), *aurquituten* (24), *itenduten* (24), *aurratuten* (24), *lodituten* (24), *bedeincatuten* (25), *erregututen* (26), *sabalduten* (28), *galduten* (28), *ucatuten* (28), *acusaduten* (33), *guichituten* (33), *bigunduten* (75), *ytanduten* (76), *Jangoicoaganatuten* (80).

Kasu gutxi dira arau hori hautsirik bestelako formaren bat hartzen dutenak. Alde batetik, *aurquituten* (18) daukagu, idazterakoan egileak eginiko akatsa, beharbada. Bestalde, bada adibide-sail bat non *-tzen* agertzen baita. Ezin esan genezake Nerbioi ibar iparraldeko hizkeran ezezaguna denik, oso lantzean behin bada ere, entzun egiten delako. *VJ* dotrinan ez dugu aurkitu, Arrigorriagako Uriarteren dotrinan ez da agertzen, eta Arretxe bide beretik aritu zen: “-TZEN askoz arraroagoa da, baina noizean behin entzuten da” (1994: 129). Basauriarrak bi adibide baino ez ditu ematen, baina ez zaigu kasualitatea iruditzen bi horietako bat *hartu* aditzari egokitzea. Izan ere, aditz horretan, sistematikoki ez bada ere, maiz agertzen da *-tzen* Astigarragaren sermoietan ere, klixen bihurtzeko bidean bailegoan: *artseco* (11), *artzen dot* (11), *ain gogor arcen* (17), *artsen* (20) eta abar.

Quentseco (8), *galtseco* (11), *costatsen* (18), *comulgatsen* (24) edo *jarraitsen* (26) dira aipa ditzakegun beste kasu batzuk. Guk geuk ez dugu uste aurreko adibide guztiak horrela zirenik Basauri aldeko euskararen Astigarragaren garaian. Egongo ziren, egon, kasuak, baina ez basauriarrak, batzuetan gehiago eta beste batzuetan gutxiago, baliatu zituenak beste. Argudio horren alde egiten du aipatutako autore eta lan ezberdinetan era horretakoen kopurua oso txikia izateak edo, ez agertzeak. Bestalde, esana dugu Astigarragarengan usu gertatzen direla gipuzkeratik formak bizkaierazkoekin nahasturik agertzea. Bada, bizkaierazko sermoietan agertzen diren *-tzen* horietako askoren jatorria gipuzkeraren eragina direlakoan gaude.

Aditz-izenekin jarraiturik, *-adu* eta bertatik eratorritako *-au* amaieradun partizipioetan *-eta* ezarri zuen Astigarragak:

paguetan (3), *asmetan* (8), *empeñetan* (9), *salvetaco* (9), *ametia* (11), *escusetan* (13), *gusetan* (13), *avisetan* (13), *pelietaco* (17), *gastetan* (17), *acarrietan* (21), *izentetan* (24),

³⁴ Aditz-izenen gainean ikuspegi historikotik idatzitako lan sakonena Blanca Urgellen 2006ko «Para la historia del sustantivo nominal en vasco» da. Ik. bibliografian.

animetan (29), *contentetan* (29), *comulguetan* (29), *paretan* (29), *acordetan* (31), *faltetan* (33), *atrapetan* (34), *conpesetan* 'konfesetan' (34), *dilatetaco* (36), *amenasetan* (36), *determinetan* (36), *celebretan* (58), *gastetan* (76), *padecietan* (76), *prediquetan* *daudienian* (79), *libretan* (80), *visitetan* (80), *amatetan* (83).

-idu amaieradun partizipioei *-iduten* nahiz *-eta* erantsi zien Astigarragak, bata edo bestea hautatzeko arrazoiak ez daude garbi:

cumplietia (3), *atrebiduten* (3), *sentietan* (8), *obedietaco* (11), *entendietan* (11), *sufrietan* (11), *manteniduten* (13), *serbietara* (17), *contenietan* (20), *sostenietan* (20), *sentiduten* (21), *despedietan* (21), *ofendiduten* (21), *ofendietan* (21), *prometiduten* (29), *leiduten* (34), *errecibietan* (36), *entendietan* (39), *padecietan* (76), *permitiduten* (85), *escribietan* (85).

Aurreko adibideak Sarriaren sermoietan agertzen direnei gehitzen badizkiegu, etxebarritarrek nahiz basauriarrak ezaugarriari lotutako polimorfismo-egoera ezagutu zutela begi-bistakoa da. Noiztik zetorren, ordea? xvii. mendeko Mikoletaren elkarrizketetan eta *VJ* dotrinan *-eta*-dun formak ditugu. xix.era joanda, Sarriak eta Astigarragak biak baliatu zituzten, baina, Uriarteren Arrigorriagako dotrinan legetxe, *-eta*-dun formak dira nagusi. xx. mende amaieran, azkenik, Basaurin forma bata bestearekin alternantzia zeudela zioen Arretzek (1994: 128-129).

Amaieran *-i*, *-e*, *-o* nahiz *-n* duten adizkietan *-te* ezarri ohi zuen Astigarragak, bestalde:

jazoten (3), *eragotziten* (3), *eragotsiten* (8), *erreten* (8), *eracutsiten* (8), *ibilliten* (8), *jisiteco* (8), *eracutsiteco* (18), *erabiliten* (20), *jagoten* (20), *ifiniten* (22), *irabaciten* (22), *ichoroten* (23), *ifinitsen* (24), *erantsiteco* (25), *ichiten* (28), *eracutsitera* (28), *etorriten* (34), *jositen* (36), *igoroten* (76), *eracotsitia* (79), *ecarriten* (83).

Azken erabilera horren salbuespenak bi multzotan bana ditzakegu. Alde batetik, *bete* eta *erre* aditzak ditugu: maiz *-tan* (baina ez eskusiboki) hartzen dute gaur egun ere. Bigarren multzoa, guk geuk gipuzkeraren eragina islatzen duten adibidetzat ditugunek osatzen dute, hots, *ipintseco* (25)³⁵ eta *bustitsen* (25) modukoek.

Aditz-izenekin amaitzeko, *-n* amaiera daukaten aditz batzuek ez beti, baina noizean behin, agertzen duten *-ite*, atzizkia (Urgell 2006: 936) aipatzekoa da. Izan ere, basauriarrarenean, adizki ezberdinak dira era horretako arkaismoa islatzen dutenak. Astigarragaren izkribuetan *urten*, *emon*, *izan* eta *igon*-en kasuak aurkitu ditugu:

[*gustu*] *emaitera* (3), *izaiten* [*dira*] (3), [*Jaungoicoaren seme*] *izaiteira* (17), *urteiteco* (17), *Legue Santuan visi isaiteco* (17), *vici izaitia* (18), [*ara*] *igoitia* (20), *galdu biar isaytia* (21), *isaiagiatic* (29), [*usti*] *izaiten* [*dabe*] (33), *urteiten* (36), *emaiteco* (79).

Egun *urten*-en adibideak baino ez dira erabiltzen Nerbioi haran iparraldean, baina hegoaldeko Orozkon aurrekoa nahiz *emoiten* bezalakoak sistematikoki baliatzen dira (Ulibarri 2008: 201).

2.2.21. Azken mendeotako testigantzei jarraikiz, bi aldaera nagusi izan ditu **edun* aditz laguntzaileak, hirugarren pertsonan, bizkaieraz: *dabe* eta *daude*. Badi-

³⁵ *Ifini* da, gainera, oro har Astigarragak Nerbioi ibarreko euskaraz edo bertarrik hurbil egon zitekeen naz idazterakoan baliatu ohi zuen aldaera.

tugu, gainera, azken horren gainean eraikitako forma pleonastikoak (*daudie* bezalakoak) nahiz hainbat aldaera (*daure*, *daurie*, *dere* eta abar) ere. Hain zuzen, azken era horretakoak dira gehien interesatzen zaizkigunak, Bizkaiko mendebalean azken mendeotako testuetan eta gaur egun ere agertzen direnak direlako. Astigarragaren sermoietan dozenaka ageri dira:

salbadu gura daudienac (3), *entsun daudenetic* (13), *ser esango daudienagaitic* (17), *ifinten daudie carcela baten* (17), *botaten eudiela* (18), *escapau gura daude* (18), *euren contra emoten daude* (18), *esin escapau eudiela* (18), *ifinico daudiena* (18), *ez eudielaco gura izan* (18), *ifinten daudienac* (18), *amenaseta[n] eudiela* (20), *ifinten badaude* (20), *esautu eudien* (21), *estaudiela gure* (21), *escapetan daudien* (21), *atseratuten daudienac* (24), *barre eguiten daudiela* (24), *ichiten daudiela* (24), *esaten daude* (24), *jaten daudien* (29), *artuten eudien* (29), *adoretan daudiena* (29), *arcansetan daudela* (33), *sapalduten estaudenic* (33), *estaude baliyo* (36), *conbertietan daudiela* (36), *ecin leidu daude* (37), *Cerutic icusico es daudela* (79), *falta eguiten daudie* (85), *desietan daudienac* (85), *pecatu eguiten daude* (85), *murmuretan daudienac* (85), *artuten daudienac* (85), *estaude gure* (85), *artuten daudiena* (85), *biar daudiela* (85), *ifiniten daudienac* (85), *erantsungo daude* (85), *sapalduten eudien* (85), *prediquetan daudienian* (85), *eguiten izten daudiena* (85), *cumpliduco daudie* (85).

Aurreko zerrendaren gainean bi kontu aipagarri ditugu. Alde batetik, Sarriarenean *-de* pluralgiledun formak bai, baina pleonasmusmodunik ez zegoela gogoratu behar dugu (cf. Zuloaga 2010). Are gehiago, erabilera horrek bat egiten zuen Azkuek xx. mende hasierako *Erizkizundi Irukoitza* lanean jasoriko datuekin. Alabaina, Astigarragaren izkribuek era horretako formak Basauri aldean ere bazirela erakusten dute, eta ez dirudi egilearen hautua denik, Uriarteren Arrigorriagako dotrinan ere agertzen baitira.

Bestalde, komenigarria da aurreko adibideak nondik aterata dauden berriro begiratzea, hots, sermoien zenbakiei aditzea. Izan ere, hori egin ostean, erraz daku-sagu egoera: esku artean darabilgun korpusa zabala izan eta **edun* aditz laguntzailleko formak sermoi guztietan daudelarik, sermoi “gutxi” agertzen dira aipatuta, eta ez da ikertzailearen adibide-hautatzearen ondorioa. Bestela esanda, dudarik gabe xix. mende hasierako Basaurin sistematikoki erabiltzen ziren **edun* erroko hirugarren pertsonako *-de* pluralgiledun formak³⁶ Astigarragaren sermoi gutxi batzuetan baino ez dira sistematikoki agertzen. Gainerako kasuetan, basauriarrak, jasoagotzat edo orokorragotzat zeukan formak zirelako, ziur aski, *dabe*, *eben* sailekoak hobetsi eta baliatu zituen; bere herri eta inguruko hizkeratik aldentze nabarmena egin zuen, alegia:

mercedu izan eben errua (3), *eroan eben* (3), *jaquiten es dabe* (8), *antsemon biar dabe* (8), *ifini biar dabe* (8), *galduco daben* (11), *corrompidu ebenac* (11), *uste izen eben* (11), *altsau ebena* (13), *Jesucristoganatu ebena* (13), *urteiten dabeela* (13), *ifini eben* (17), *urteiten dabeela* (18), *escutau gura dabe* (18), *confi[r]metan dabe* (18), *erabiliten eben* (18), *es even saludau* (20), *ser eguingo dabe* (20), *esaututen estabena* (20), *alabetan dabe* (20), *ez eben apartetan* (20), *mercedu izen eben* (22), *prestetan ebela* (22), *mercedu*

³⁶ Arrasateko erreketari buruzko kantuan **edun* erroko adizki batean *-de* pluralgilea agertzen da: *onegaz vrten daude berealan* (Mixelena 1964: 83). Azken bi mendeotan ezaugarri horren inguruan eginiko ikerketek era horretako formak Bizkaiko mendebalean baino ez daudela islatzen dute; horren erakusgarri dira Azkueren *Erizkizundi Irukoitza* (Echaide 1984: 227-228) eta Gaminderen *Aditza bizkaieraz* (1984) eta Bizkaian zehar. *Euskararen ikuspegi orokorra* (2007) lanetako datuak. Bestalde, testu berean bada *-n > ø* bat (*jarruta*) ere.

eben (22), *ecarri ebena* (22), *eguin eben* (23), *urteiten daben* (24), *negar eguiten eben* (24), *es evenian aurquitu* (24), *urten es dabenic* (24), *artuten dabena* (24), *cer eguin eben* (25), *billatu dabe* (25), *atera dabe* (25), *topauco ebela* (25), *ausi ebelaco* (26), *izango dabena* (28), *galduac izan biar dabe* (28), *esan ebena* (29), *gustis estaben quenduten* (33), *epelduten dabeena* (33), *paguetan dabe* (37), *ichi dabe* (37), *acabau evenac* (54), *eracutisico daben* (75), *vistuten dabe* (75), *galduac izan biarco dabe* (75), *es dabe neurric peccatu onec* (73), *igues eguiten badabe* (79), *ifinten dabenac* (80), *irabacico dabenac* (80), *eguiten dabe* (85), *beguiratu biar dabela* (85).

Egileak bi formen artean hautatu zuela argi dago, baina erraza da sail bateko adizkia sistematikoki beste sailekoa erabiltzen den sermoian ere aurkitzea, hau da, *-de* pluralgiledun formak nagusi eta sistematiko diren sermoietan, lantzean behin *dabe* sailekoren bat ere ager liteke, autoreari “ihes eginda” edo.

2.2.22. *-a* + *-a* bokal-batuketak Astigarragaren sermoietan *-ia* disimilazioa ematen duela aipatzearekin batera emaniko adibideen artean, baziren hemen berreskuratuko ditugun *izan* aditzeko hainbat adizki disimilaziodun, hala nola, *izan ciriala* (9) edo *jausten cirian* (80). Bada, era horretako disimilaziodun adizkiak ez dira sistematikoak Astigarragagan. Egia da gehien bat aurkitzen ditugunak horrelakoak direla, baina aipatzekoa da disimilaziorik gabe, hots, gaur egun legez, agertzen direnen kopurua handia dela.

Disimilaziodunak: *ilgo garian* (9), *zareala* (11), *izengo dirianena* (11), *asi cirian* (13), *goze dirian* (13), *eldu sirianian* (17), *diriala* (17), *etorten cirianac* (18), *presentau sirian* (20), *biraldu sirian* (20), *humillatu sirialaco* (22), *alderatuten es dirianen* (22), *galtsen dirialaco* (25), *viortuten cirian* (28), *gueldituten cirian* (28), *acabau cirian* (28), *elduten cirianac* (29), *viortu zariala* (30), *izan siriala* (33), *vici dirianen* (34), *cer diriala* (34), *vicico garian* (37), *izan ciriala* (66), *guichi cirian* (66), *eguiten dirialaco* (76), *jausi cirialaco* (79), *izan cirian* (82).

Disimilaziorik gabeak: *egon oi diranac* (11), *sartuten dirala* (11), *jausten juan cirialaco* (18), *izan baciran* (22), *joan ciranacas* (25), *salbadu ciran* (25), *condenadu ciran* (25), *gueratu ciran* (29), *isango ciriala* (29), *elduten ciran* (29), *atrebidu cirialaco* (29), *gueratuten diran* (33), *gueratu diranena* (33), *amar dirala* (33), *izango ziran* (33), *illac izan ciran* (79), *jauci ciran* (79).

Ezaugarriaren kronologiaz bi hitz esatearren, harrigarri egin zaigu Astigarragaren idatzietan disimilaziorik gabeko kasuak badirela ikusirik, Uriarteren Arrigorriagako dotrinan halakorik agertu ez eta dauden guztiak disimilaziodunak izatea. Egoera horren atzean arrazoi logiko posible bi ikusten ditugu: edo Astigarragak beste nonbait ikasi edo entzunak ziren, edo Uriartek, disimilaziodunak nagusi zirenez gero, beti horiek erabiltzeko hautua egin zuen.

2.2.23. Bizkaiera zaharraren morfologia-ezaugarriekin ari zela, *egin* aditzaren erro aurreko *a* / *e* oposaketaren alternantziaren berri eman zuen Lakarrak: “BZ-ean eta baita modernoan ere aditz erroaren aurreko bokal alternantziak (*a* / *e*) adizki biperpersonalak (*a*) eta hirupersonalak (*e*) bereizten zituen eta ditu” (1986: 649).

Astigarragaren testuetan oposaketa zahar hori errotik neutralduta agertzen da, *da(g)i-*erako adizkiak baino ez baititugu aurkitzen, salbuespenen bat kendurik. Interesgarria begitantzen zaigu egoera, eta are interesgarriago bihurtzen da Añibarrok *EL¹*-ean berdin jokatu zuela kontuan harturik, “ez baitago liburu honetan *dai-z* beste formarik” (Urgell 2001: c). Esan nahi baita: elkarren ondoko bailaretakoak ziren bi

autorek, Añibarrok eta Astigarragak, ezaugarria XIX. mende hasieran erabat neutraldurik zegoela erakusten dute.

2.2.24. **edin* laguntzaileaz ez dago zer esan askorik, ez bada basauriarraren sermoietan berdin agertzen direla jada bizkaiera zaharrear aurkitzen genituen erabateko asimilazioak zein osoagoak edo jasoagoak:

Erabateko asimilaziodunak: *eztilla izan* (3), *jausi estin* (3), *viortu estin* (3), *sartu estilla* (3), *isen din* (17), *ala izen dilla* (20), *jausi din* (21), *es dilla orrelacoric guertatu* (24), *bat eguin din* (29), *igaro din* (29), *estilla* (29), *aistu estin* (29), *conbertidu din* (36), *galdu estin* (37), *igaro cin* (37), *joan estilla* (37), *escondu din* (37), *joan dilla* (37), *sosegadu dilla* (37).

Forma osoagoak: *joan dedilla* (9), *asetu dedin* (9), *idigui dedilla* (11), *ondata dedilla* (11), *echun dedin* (11), *etorri dedilla* (11), *astu bedi* (11), *yll bedi* (11), *borrau dedilla* (11), *es dedilla bildurtu* (13), *isen dedin* (17), *estilla acabadu* (18), *entsun vidi bere isena* (20), *etorri dedin* (23), *galdu dedin* (23), *izen ez dedin* (26), *animau dedin* (33), *zeuria izan dedilla* (75), *izan dedin* (83), *illa izan dedilla* (85).

Era bateko eta besteko kasuak non agertzen diren begiraturaz gero, herriko hizkeratik hurbilagoztat ditugun sermoietan erabateko asimilaziodun formak ugariagoak direla ikusiko dugu.

2.2.25. Oro har damua adierazteko baliatu zuen Astigarragak iraganeko baldintza kasu gutxi batzuetan:

Tormetus beteric egongo da condenaduaeren arimiac, gogoan dituela emen munduan galdu cituan ondasun andijac eta esauturic an ain erras irabaci euquela Cerua galdu ebalaco (18).

2.2.26. Adibide bakan batzuk baino ez ditugu aurkitu, baina etorkizun edo georaldi kutsuko subjuntibozko formak daude *izan* eta *egin*-en zenbait adizkitan:

Baña peccatari andiac beguiraturic atsera, icusi daguisenian bere peccatusco mendiac (9), *icusi daguisenian exercitu icaragarri bat legues bere aurrian* (18), *Evangelijoco Fariseoagac batera Ynfernuan euren buruac icusi daguisenian* (22), *gaztetazun ta sarisaroa peccatuan igaroric erioisiaz artu daguisenian* (38), *noxbat erritarrac esturaren batec artu daguisenian* (52).

2.2.27. Lakarrak (1996: 171) eta Urgellek (2001: ciii) gogorarazten ziguten etorkizuneko inperatiboaz XIX. mendeko autore ezberdinak arduratu zirela. Hala, ezaguna da ezaugarri horrekin arduratu diren gehienentzat Añibarroren *Escu-liburua*-ren bigarren argitalpeneko oharra:

esan bear deutsut ece liburu onetan icusico dozula batzuetan esaten dala *eguizu*, *eguidazu*, *eguiozu*, *deguizula* eta beste batzuetan *eikezu*, *eikedazu*, *eikiozu*, *deikezula* &c. Lelengoac esaten dira gaucea ordu berean eguin bearra danean: bigarrenac, barriz, gueroago garrenean eguin bearco danean. Alanche esan daroe, baita ondo baño obeto, gure Bizcaitar baseritarrac (1821: 8).

Astigarragaren sermoietan, **edin* sailekoetan, ez dago horrelakorik, baina badira zenbait kasu *egin* aditzeko formatan. Adibide gehienak ahalerazkoak dira:³⁷

³⁷ *Ahal* partikula itsatsia daukan kasuren bat ere badago: *Pecataria, cer gracia andiagoric biraldau aleiquezu* (25).

euqui eiquezu (3), *erras jaquin daiquezu* (3), *ondo beguiratu eiquesu* (8), *errazoa an-dijagoagas negar eguin deiquezu* (24), *ambeste lanetan sarturic nago ta ecin nequique* (24).

Alabaina, aginterazko baten bat ere badago, hala nola, ondokoa: *ondo beguiratu eiquesu celan etorri jatsun gogoratasunori* (34). Añibarroren *Escu-liburua*-ren 1821eko edizioaz ari zela Urgellek esan legez, gainera:

1821eko benetako berrikuntza, ordea, hauxe dugu: geroaldiko agintera mota hau erabiltzea, jadanik XVIII. mendean are bizkaieraren hizkera gehienetan —hauxe baita honi dagokionez euskalkirik kontserbatzaileena— desagertua edo desagertzeaz dirudien arren (Lakarra 1996: 171-173) (2001: ciii).

Ahalerazkoa da, halaber, ondoko perpauseko aditz laguntzaileko *ke*-dun forma: *Barau eguiten dozunian, (dirautsu Jesusec) es zaiteques aguertu lagun artera* (30).

2.2.28. *RS* bildumako ezaugarriez ari zela, adizkietako *-o* / *-a* alternantziaren gaineko azalpen labur baina argigarria eman zuen Mitxelenak:

En cuanto a la alternativa *-a* / *-o* debe advertirse que en vizc. ant. *-o*, característica de la 3.ª pers. sg. dativo, sólo aparece, al menos en algunos de los verbos más usuales, en posición final; cuando le sigue otra característica personal, el pluralizador *-z* o el suf. de relativo, (o su equivalente a estos efectos, la desinencia *-an* de pretérito), aparece en la forma *-a* (1954: 27).

Beste arkaismo eta joera zahar batzuek legez, alternantzia honek ere indarra galdu duela dakusagu Astigarragaren sermoitegia arakatzean; izan ere, basauriarraren lanetan, gutxi dira horrelakoak:

badauco (3), *artuco jacan* (9), *dauco* (23), *parcatuco jacasan* (23), *jaso jacona legues* (28), *dauco* (33), *jaso jacan* (37), *jacasanac* (58), *jaso jacan* (80).

2.2.29. *-ø* / *-tu* oposaketaren banaketaz ondokoa idatzi zuen Lakarrak:

Ezaguna da ekialdeko eta hegoaldeko euskalkien arteko ezberdintasuna indikatiboaz atetiko moduetan aditz nagusiaren erabilerari dagokionez. Oro har, lehendabizikoe-tan (eta euskara batuan) aspektorearen nolakotasuna ([± indika.]) gauzatzeko aditz erroari *-ø* / *-tu* eranstean dizkieten bitartean, besteetan *-turen* eransketa bi kasuetan —[+ indi.] zein [- indi.]etan— ematen da (Lakarra 1985: 283).

Bada, Astigarragaren sermoietan aurreko araua apurtzen duten hiru adibide aurkitu ditugu: *confesa zaitiala* (3), *an conpon dabela* (11) eta *opa izan euscun* (34). Bigarrena fosildutako formatzat joenezake (ik. Azkue 1935: 67), baina beste biekien zalantzak ditugu; izan ere, ez dakigu basauriarrak arkaismoa gorde zuen, ala beste euskalki bateko (ez dezagun ahaztu gipuzkera eta nafarrera ere bazekizkiela) interferentzia den.

2.2.30. Ezaugarri ezaguna dugu ondokoa, bizkaierazko testu zaharrenetarik agertzen denez gero: “euskara zaharrean aditz sistimaren bigarren pertsonan oraingo oposizio hirukoitza (*hi* “singular familiarra” / *zu* “sing. errespetozkoa” / *zuek* “plurala”) lehen bikoitza genuen (*hi* singularra / *zu* plurala)” (Lakarra 1986: 650). Astigarragarengan hizpide dugun arkaismoaren kasuak aski murriztu dira, baina baten bat egon, badago, hala nola, ondokoa: *sergaitic estosu gura eracutsi suen Jangoicogana* (18).

2.2.31. Aditz arazleen sailean *eragin* —nagusi dela aipatu behar da—. Astigarra-gak aditzetik bereizi eta itxura horrekin nahiz *erain*, *erein* eta *ereñ* aldaerekin testu-ratu zuen:

astian birriten barau ereitia (3), *ucutu erain deutsenentsaco* (8), *noc ciñastu ereingo deutse* (11), *eraso ereiten eutsena* (13), *arimay frutu onac emon ereiteco* (13), *noc sinastu erain eusquion* (17), *jausi erein eutsuena* (21), *esautu ereiten dabena* (22), *bere pecatuac esautu erain* (25), *atiac idigui erain* (25), *guganic quendu ereiteco* (26), *iraun ereiten deutsala* (29), *irabasi ereiten deutse* (29), *isildu eraiten deuscusana* (33), *pecatuac ichi erañ* (34), *aguertu ereiten eutsela* (75), *astu erein gura deustas* (75), *esautu ereiten deustes* (83).

-arazo (> -azo) eta *erazi* formak aski eskasak dira, bestalde:

Jangoicoac pagarasoten ditus pecatuac (3), *beste batsuc euretara ostera biortutia galazoteco* (3), *Pilatosec illerazo citusan Galileoarrac* (23), *gau batian illeraci cituban* (28), *berari lagunarasoten bialduco saituesala!* (38), *al daidan moduban adierazoten emongo deutzubet* (54), *zamacuntse andija adierazoten deuscue* (79).

Faktitiboen erabileraren bikalabidearen gainean berba bi esatearren, Sarriaren eta Astigarragaren sermoietan gutxien agertzen zen *-a(ra)zo* Uriarteren Arrigorriaga-gako dotrinan nagusi dela (baina adibide gutxiegi ditugu arazleetan) aipa deza-kegu. Bestalde, Arretzek Basaurin *-aso(n)* forma bakartzat eman zuen arren (1994: 130), guk geuk *eragin*-etik eratorritako *ereñ* ere entzun dugu Nerbioi haran ipa-rraldean.

2.2.32. Ondokoak dira Astigarragaren sermoitegian aurkitutako aditz trinkoak:

Eretxi: *dericho* (3), *derechat* (8), *derichadalaco* (17), *erechola* (20), *derechola* (20), *derechazuenoc* (23), *[guichi] derecho* (83),

Ikusi: *dacuz* (3), *[zube] dacutsube* (8), *dacusdana* (9), *nacutsunonec* (11), *sacusdas* (17), *dacusdes* (18), *dacusgun* (18), *dacusgus* (26), *dacusgu* (26), *dacust* (30), *dacusdesa-* (30), *dacus* (76), *ecusela* (85).

Irautsi: *dirautsen* (3), *cirautesen* (8), *diraustesu* (9), *dirautsu* (11), *dirauscu* (17).

Irazeki (eraxegi): *daxacola* (8), *daxacon* (8).

Ezagutu: *etsasaudas* (17).

Ekarri: *dacarrijo* (20), *dacarriosan* (25), *dacasquigu* (34).

Entzun: *[orra non] dantsuen* (28).

Erion: *[garra] eriola* (28), *garra cerijola* (34).

Erabili: *badarabilgus* (29).

Etzan: *datsazanac* (79), *zatsasala* (79).

2.2.33. Juan Ignazio Astigarragaren izkribuetan behin eta berriz aipaturiko joera kultista antzeman daiteke, baina zenbait kontestutan hain gustuko zituen forma osoa(go)ak baino, uzkurduradunak sarri errepikatzen dira. Bi dira aipaturiko kontestu nagusiak: baldintzazko *ba*-ren ondokoak eta aginterazko adizkietakoak (bigarren pertsonetako formatan):

BA-: *beban* ‘baeban’ (3), *beucan* ‘baeukan’ (3), *bacutsa* (8), *baquisu* (8), *baquit* (8), *entreguetan esposus* (8), *bauquesu* (9), *baquit* (11), *esautu beben* (25), *joan gura beben* (25), *bago zuben artian* (28).

AGINTERAN: *artez esanguiozu* (3), *emonguiosues* (8), *ipiniguissues* (8), *olgaquisue* (8), *madaricatuquisu* (11), *betico condenau guizu* (11), *madaricatuquisu* (11), *condenau-* (11), *erbestetuguisu* (11), *ipiniguizu* (11), *artuguisu* (11), *veguiratuquisue* (18),

ichiguidasue (18), *artuguisu* (18), *aumentadguisu* (18), *beguiratuguijosue* (20), *urten-guizu* (23), *gomutatuguisue* (25), *beguiratu eguigu* (26), *beguiratuguizu* (26), *eracutsi-guiosu* (26), *bedeincatuguisue* (29), *eracutsiguisue* (29), *gordeguizues* (29), *bildurtuguisue* (29), *urtenguisu* (29), *ychosu* (30), *seguisu* (33), *resolbiduguisu* (36), *olgauguizu* (79), *emonguiozu* (79), *hondrauguizu* (85) *sinastuguidazue* (85).

Bi multzo nagusi horiez gain, oso gutxi dira ondokoak bezalako uzkurdurak:

nosipenian (13), *zen beguira zagos* ‘zeren begira zagoz’ (28), *ondo esaututeot* (28), *esautu cizan* ‘zirezan’ (28), *sen beguira sagose* (36), *esan gurot* (54).

2.2.34. Aurretik ere ikusi dugu Astigarragari, bizkaieraz ari zelarik, beste euskal-kietako formek “ihes egiten ziotela” lantzean behin. Aztergai ditugun bizkaierazko lanetan gipuzkeratiko eta nafarreratiko forma batzuk aurkitu ditugu aditz laguntzailetan:

al duzun moduan (3), *ecingo zera Santo izan* (11), *onduten es basera* (11), *nola erresatzen desu* (11), *uste desue* (20), *egarri bacera* (24), *cer uste desue* (25), *galdu desu* (25), *izan desu* (25), *zinazten det* (28), *norc esan dizu* (28), *elduten basera* (29), *uste desu* (29), *aguertuten nais* (31), *isango guera* (31), *salbaduco guera* (31), *galduac guera* (31), *sera* (31), *jausten bacera* (31), *acusauco sera* (33), *quenduten dusula* (36), *cer uste desu* (37), *su izango zera* (75), *autortu biar degu* (83).

2.3. Astigarragaren sermoi-bildumatik sintaxi-ezaugarrien hautaketa egin dugu, basauriarraren izkribuetako joskera-egitura guztiak aztertzeak luzeegi eta zabalegi joko bailuke geure asmo eta helburuetarako. Atentzioa eman diguten egiturak baino ez ditugu hona ekarriko, horietan tradizioeko formei eutsi zielako, berrikuntzak ekarri zituelako, nahiz egun Nerbioi ibar iparraldean galdurik dauden erabilerak direlako.

2.3.1. Bizkaieraren ezaugarri nagusiez ziharduelarik, mendebal gehienez erakusleak izenaren ezkerretara jartzen direla zioen Zuazok (2008: 81). Denboran ia bi mende atzera eginik, Astigarragaren idatzietan egitura hori gordetzen duten dozenaka adibide aurkitu ditugu:

onec gustioc (9), *oneic gustijoc* (17), *oneic caltioc* (17), *oneic penoc* (18), *oneic negar-ampulluoc* (18), *oneic igaro arren* (18), *oneic desgracijoc* (21), *ha ocasinoa* (21), *oneic ar gusto eta lañochu chiquijoc* (33), *orreic colorioc* (36), *oneic bijoc* (36), *a Jangoico suri ura emon cinaijela aguindu eutsuna* (29), eta abar.

Baina kontrako egitura, hots, [izenkia + erakuslea], duten adibideak ere ez dira gutxi:

mesede oneitara (17), *ondasun oneicas* (18), *angueru one[e]n* (23), *gusti one[e]c* (26), *verba one[e]c* (26), *misterio one[e]c* (28), *pecatu orreetan* (28), *pentamentu onec* (28), *sacramento onec* (29), *devocino onec* (30), *verba oneicas* (31), *combit oneetan* (37), *gausa one[e]c* (56), *ondasun orre[e]c* (76), *gauza oneitan* (85), *egun orreetan* (85).

2.3.2. XIX. mende hasierako beste autore batzuek (Añibarro, Sarria) legetxe, bi egitura baliatu zituen Astigarragak *ezin* partikulaz: [ezin + partizipioa + aditz laguntzailea] eta [partizipioa + ezin + aditz laguntzailea]. Lehenengoa da, dena dela, basauriarraren gehien agertzen dena:

esin cumplidu badau (3), *ecin apartadu leique* (3), *salbau ecin litequesalaco* (8), *ecin as-mau dautsee* (13), *esin sufridu leijena* (18), *ecin esautu leiquesanac* (28), *ecin zuzendu*

leizenac (28), *esin acordau basaree* (33), *esin mediciniac ondo obrau lei* (36), baina: *icusi ecin izaitia* (54), *ecin etorri leitequen* (66), *salvadu ecin lejena* (83).

2.3.3. Lakarraren (1986: 655) lana jarraiturik, ez partikularen bi egitura ezagutzen ditugu: “arrunta”, alde batetik, eta ez hain ohikoa, bestetik. Hurrenez hurren: [ez + aditz laguntzailea + aditz nagusia] eta [aditz nagusia + ez + aditz laguntzailea]. Astigarragak biak erabili zituen, eta gaur egun gehienetan “arrunta” deiturikoa entzuten dena izan arren, bestearen adibideak ere jaso ditugu Nerbioi haranean. Guri hemen, alabaina, ezohikoa interesatzen zaigu gehien, arrunta ez delako, hain zuzen ere:

ucutu ereñ es eutsala (8), *artu ez zaitiala* (9), *eracutsi ez ebena* (9), *parcatuten ez badeutsasu* (11), *atera es eguitia* (13), *barriro il eseiteco* (17), *biortuten esbacirian* (22), *jaramonic eguingo ez deutsu* (23), *urtengo ez dozu* (23), *galdu es daguijen* (23), *jaiguico es nas* (25), *arrituco ez da* (28), *eguingo ez eben* (28), *aistu es cequijoen* (29), *aurquitu es gaisan* (31), *jaigui gure ez ebela* (37), *icusten es danian* (46), *prestu es dira* (73), *emendatuten es badira* (75), *esautu es dabenic* (82), *combenidu es dira* (83).

2.3.4. Jakin badakigu egun galdurik dagoen egitura dela, baina bizkaiera zahar eta klasikoko³⁸ autore batzuegan bizirik zirauela ohikotasuna adierazteko *eroan* (adizki iragankorrekin) eta *joan* (adizki iragangaitzekin) aditzen erabilerak.

Egitura Sarriaren sermoi-bilduman aztertu genuenean (Zuloaga 2010) *joan*-ekin eraikitako egitura iragangaitzak baino ez genituela genioen, adibideak oso gutxi zirela. Astigarragara etorrita, ikusgarria da Sarriarekiko basauriarrarenean aurkitzen dugun kopuru-ezberdintasuna. Izan ere, asko dira bere izkribuetan aurkitzen ditugun adibideak (gehienak iragankorrak):³⁹

EROAN: *gaizo guichi osatu oi daroiana* (3), *prudencijac esan daroijon penitencija* (3), *aguindu daroijona legues* (3), *non igoro daroadazan orduric onenac* (3), *ycusi daroazue se-lan gaizoric dagozanac artu daroegan erremedijoric min eta garratsenac osasunagatic* (3), *biguntasun andija suebecaz euqui daroagulaco* (3), *ascoc erantsun daroa* (3), *atiac sabalic euqui daroasanagas* (8), *guasan orañ icustera verbas nortsuc eguin daroen* (8), *ecandu charrac artu daroes* (8), *Jangoicoac eguin oi daroena* (13), *sermoiac entsun daroasela* (13), *ascoc esan daroe* (13), *inder gueijago astu daroa* (22), *humildadiaren papelac eguin daroas-nac* (22), *mundutarrac erabili daroesanac* (22), *es daroa ondatuteco pelibururic eracutsiten* (23), *preso ifini daroa* (23), *es da icusten onetaraco arduraric artu daroela* (30), *urteric urtera lucetu daroasu* (30), *campora igues eguin daroa* (30), *asco dira munduan onelan eguin daroenac* (30), *esan oi daroasue* (33), *ser da berac erantsun daroiana* (37), *ichi oy daroasuna* (76), *sabaldu daroaz bere ondasunac* (76), *guichiago eguin daroa* (79), *esan ta emon daroijoe* (80), *gauza on ta santuac eguitera eroan daroan Cerutico axe santu bat* (83).

JOAN: *pecatari azko ibili oi doa onango medicu bigunen billa* (3), *izan doa erbestetu edo desterradua* (18), *ibili doa misericordijagas batera justicia* (37).

Aurreko adibideei begiratuta, erraz ikusten dugu Astigarragak bereizketa arazorik gabe menderatzen zuela, ez baitago iragankor eta iragangaitzen arteko inongo nahasketarik.

³⁸ Garai horietako adibideak nahiz ezaugarriaren berezko hedapena askoz ere zabalagoa izan zela —Etxeparek, Leizarragak eta Oihenartek ere, bederen, baliatu zuten— erakusten duten adibideak, ik. Lakarra (1986: 654-655) edo (1996: 179-180) lanetan.

³⁹ «Nabaria da XVIII. mendetik aurrera iragankorra errazago eta maizago aurkitzen dela, iragangaitza baino, eta honek adieraz lezake atzerakadan bilakaera ezberdinak izan dituztela» (Urgell 2001: ci).

Hizpide dugun egituraren adibide-kopuruen gaia berreskuraturik, Sarria eta Astigarragaren arteko ezberdintasunak azalpena behar duelakoan gaude. Jakin, ez dakigu egiturak bizirik zirauen 1800. urtearen inguruan Nerbioi ibar iparraldean, baina argi dago bi autoreetako batek baino ez zuela islatu bizitasun edo bizi-urritasun hori.

Azalpen posible bat Nerbioi alboko bailaran dakusagu guk: Arratian. Añibaroren *Escu-liburua*-ren 1802ko edizioan ez dago era horretako egiturarik, baina “ondoko urteetan ikasi zuen erabilera bide da, *EL*²-n halako maiztasun batez agertzen da eta” (Urgell 2001: c). Esan nahi baita, Sarriaren sermoietatik Astigarragarenetara Añibaroren *Escu-liburua*-ren bi argitalpenen arteko ezberdintasun bera daukagu, ia. Eta datak ere bat datoz. Bestela esanda, 1800 urte inguruan Nerbioi ibarrean indar gutxi zeukan egituraz mintzo garelakoan gaude, hots, Sarria etxebarritarak islatu zutela ezaugarri horri dagokion hizkuntza-errealitatea.⁴⁰ Añibarrok legez, Astigarragak erabilera eta bereizketa XIX. mende hasieran ikasi zuela uste dugu.

Balitzko “irakasleez” den bezainbatean, bi izen bururatzten zaizkigu: Añibarro bera, Zarauzko momentuko egonaldian elkar ezagutu behar izan zutela gogoan harturik, eta Juan Mateo Zabala: Astigarragarekin batera herririk herri sermoigenen aritu zen, eta bere gramatika-lanean mintzagai dugun egituraren berri eman zuen: “La formación de que ahora hablamos es usadísima en Vizcaya con toda clase de verbos, y se hace con el participio de presente ó pretérito, aunque mas comunmente con este en los verbos propios, y con los artículos respectivos en los verbos auxiliares *eroan* en activa, y *yoan* en la mista” (1848: 23).

Eroan eta *joan* “soilez” gain, Astigarragak sermoi batzuetan egitura pleonastikoak erabili zituen, hau da, badira perpausak non aipaturiko bi aditzekin batera, *oi* partikula ere agertzen baita. Erabilera horrekin hurbilduko zen gehien, behar bada, garaiko sorterriko euskarara:

erabilli oi daroien misericordijagas batera (23), *batic bestera ibilli oi doa* (23), *Jangoicoac daqui ser jaso oi doian* (30), *lenago etorri oi doa escura* (36), *lenago osatu oi dua* (36), *pecatua egon oi doa eurec irabastean* (76).

2.3.5. Bizkaieraren sintaxiaz hitz egiterakoan aipatu ohi den ezaugarrien artean, beste euskalkietako *-tera* (zertara) beharrean, *-ten* (zertan) erabiltzea. XVIII. mende amaierako eta XIX.eko testigantzek Nerbioi ibarrean adlatibodun forma nagusi zela erakusten dute. Adibideok Astigarragarenak dira:

guasan orañ icustera (8), *zaria artzera* (9), *neure pecatuen penitencia eguitera* (9), *verba eguitera* (11), *eracutsitera* (13), *ostera penitencija eguitera biortutia* (17), *joan san erromerija icustera* (17), *noa verba eguitera* (18), *cultu ta veneracinoa emotera* (20), *gugas erruqui euquitera* (22), *misterio arrigarri baten ganian verba eguitera* (23), *nire sermoia prediquetara* (23), *ur santua artutera datosanac* (24), *astutera etorri zareen* (25), *zubey eracutsitera natorrena* (28), *laugarrena eguitera igaroten badira* (28), *ceruco oguija artzera* (29), *cer eguin biar dosuen eracutsitera* (30), *erdue egumic galdu bagaric baquiac eguitera* (30), *auzoaren pecatuac confesetara* (33), *Diabruaren contra guerra eguitera* (33), *nator pecatari ascoren viotsac zabalduera* (34), *penitencia eguiascoa eguitera* (34), *erresetara es etorrela* (75), *sure alaba icustera* (75), *odolutsituta sugatic il san* (75), *pe-*

⁴⁰ Eta hipotesi horrek bat egiten du aurreko oin-oharreko aipuan Urgellek esandakoarekin, bide batez.

catu loijac Dalilagaz eguitera (79), *asten da consejuac emotera* (80), *devociño santu bat artutera obliguetan gaituesan errasoyac* (83), *pecatuac parcatutera* (83), *erdue ona entsutera* (85).

Gutxi dira ondokoak bezalako salbuespenak:

joan baledi seura arerijoric andijenagana aldaguijen gach gustija eguiten (17), *eurec artuten doasen sacramentuaren ur santuac* (24), *estatos acusetan, espada escusetan* (33), *datos profanetan* (33).

Nahiz eta arestian aipatutako XVIII eta XIX. mendeko datuek bestelako egoera islatu, badirudi XX. mendean, egoera kontrara aldatu zela, erabat. Azkueren *Erizki-zundi Irukoitza* lanean (Echaide 1984: 346) inesibodun formak baino ez dira ageri Nerbioi ibarrean eta alboko Arratia eta Txorierrri bailaretan. Jon Arretzek, 1980 eta 1990eko hamarkadetan jasoriko datuak eskuan, horrela idatzi zuen: “Basauri aldean, Bizkaiko hainbat lekutan bezala, ZERTARA joan, etorri... esan beharrean, ZERTAN joan, etorri... esaten da. Beraz, kasuotan -TERA barik -TEN erabiltzen da” (1994: 208).

2.3.6. Astigarragaren sermoietan nagusi da bizkaiera zaharrean ere nagusi zen artikuludun *-ena* legez erlatibozko egitura:

diriana legues (3), *egon oi diriana legues* (9), *ecin quendu dodana legues* (11), *beguis icusi ecin dodana legues* (11), *galduta icusi gura dodana legues* (11), *emon joan oi sana legues* (13), *ilic egon dana legues* (17), *dinoiena legues* (17), *vide eguiten ebena legues* (25), *confesadu ebena legues* (33), *ascoc esan daroiana legues* (33), *eracutsi cinduna legues* (56), *eui daroazana legez* (83).

Halere, ondokoak moduko salbuespenak ere badira:

izan oi dan legues (9), *parquetan deusagusan legues* (11), *eutsen legues* (13), *eguin espasendum legues* (24), *eracutsiten deuscun legues* (52), *egon oi dirian legues* (55), *icusten dogun legues* (73).

2.3.7. Baldintza, denbora eta kausazko perpausetako *-z gero* egituraren *ezkero* aldaera erabili zuen, batik bat, basauriarrak:

estauquen esquero animu ta espirituric aimbeste eguiteco (3), *esperantsa daben esquero* (23), *entsun deustasan esquero* (34), *batiatu esquero* (34), *garbitu esquero pecatuac* (29).

Ez dugu *azkero*-rik topatu, eta oso gutxi dira egun Nerbioi haranean lantzean behin entzuten den *azke(i)tino* bezalakoak: *eurec bete asqueitiño agur munduari* (28).

2.3.8. Orobatasuna adierazteko Astigarragak baliatutako forma nagusia *nahiz* izan zen:

nay zure vici gustian barau gogorrian vici izan zaitezela, nay catia ta urquia iduretic dosusela zabiltsela, nay mendi bacarretaco ach-vitartean vici nay izan daguizula (34), *nay maliciaz, nai lotsa ta argaltasunaz* (34), *nay chiquer nay andi, nay pobre nay aberatsac, nay sar nay gaste, guizon nay emacumeac* (83), *nay pensamentus, obras, nay verbas* (85).

Zein oso gutxitan agertzen da, hala nola, *bardin faltetan da emen gueijago esanagas sein guichiagogas* (33) adibideetan.

Basauriarraren sermoietan aurkitu dugu zehar galderetako *-en* atzizkiaren forma indartu bakanen bat: *danents zeurea erretan dagoana* (8).

2.3.9. *-la* da gaur egun Nerbioi ibar iparraldean perpaus osagarrietan aurkitzen dugun atzizki bakarra: “-NA esaldi osagarrien lokarria, Bizkaiko beste leku askotan ez

bezala, ez da erabiltzen Basauri aldeko euskaraz. Nahiz eta esaldi menperatuko ekin-tza hiztunarentzat jakinekoa izan edo ziurtasuna adierazi, *-LA* lokarria erabiltzen da” (Arretxe 1994: 199). Astigarragaren sermoietan aurkitu dugu *-na* formarik, baina aski eskasak dira: *ondo equien onec gure zorionac eriotsiagac igaroco jacasana eta ondo-ren betico zorigaistoco izan biarco ebena* (9).

2.3.10. Erlatibozko perpausetan, Euskaltzaindiaren bidetik (1999: 174), bi per-paus erlatibo bereiziko ditugu: arruntak eta posposatuak. Lehenengoei dagokienez, aipatzekoa da Astigarragaren sermoietan *-(e/i)ko* dela agertzen den forma ia bakarra:

confesoriac aguinduco gaucia (3), *berari eguineco pecatuen anditasunac* (9), *suguiac ja-neco miñac* (9), *errijari biralduco oguijac* (13), *ceruan eguineco castigu bildurgarrian* (22), *caru urtenico pecatua* (23), *zuc eguiñeco pecatu andiagatic* (25), *zuri eta niri ipi-nico neurria* (28), *Jangoicoac ipinico neurria bete* (28), *zure Aitari eguiñeco desobediencia* (28), *gu osatuteco ifinico osagarri edo medicinaric onenac* (29), *Elexiari emoneco baño beste bidetic* (34), *guizonari ipiñico zauriac osatuteco* (66), *Jangoicoac ifinico tri-butu bat* (76), *bere contra ifinico castiguetatic* (79).

Erlatibozko posposatuetan galdetzaileen gainean eraikitako egiturak dira aipatzekoak:

ZEIN / ZEINTZUK: *Patriarca ta Profeta Santuac, seintsuc izan cirian conporta batsuc legues, nondi Jangoicoac biralduten eutsesan mundutarray bere Verba Santuaren urac euren gachetatic* (13), *suen min madaricatuac, seitsuecas ainbeste gach munduan eguin senduen* (18), *negarrac, señsuec ez cirian besteric laño santu batsuc* (58), *devocino bat, sein dan nire sermoyaren lana* (83).

NOR: *obetsat euquittia Diabr[u]a, nor serbietara joan dan* (17), *mundu gustija argui-tasunes jantsi eta bañetan dabena, noren claridadiac igoten dau Cerubetaguño* (20).

NON: *conporta batsuc legues, nondi Jangoicoac biralduten eutsesan mundutarray bere Verba Santuaren urac euren gachetatic* (13), *non egon biarco daben* (18), *conbersasino desonestuetara, non consentimintu loy, tocamintu eta ainbeste indecencijegas ilten dosun seura arimia* (21), *non peligrua dan ciertua* (34).

NOIZ: *Siquengo errijan araguija ebagui eudenic irugarren egunian, nos egosan Si-quendarrac minic andijenagas esin erreparauric* (17), *Gueitu dautsu chistu amoroso ba-tegas Pastore Divinuc legues, nos seuc ifniten isen dosusen tapauric belarrijec* (36), *Eta denpora onetan, nos gueijen egosan erretan euren bijotsac Jangoicoen amorien* (39).

NOLA: *Gura isanic guri iracatsi Jaquintsuac nola isan biar dogun* (29).

2.3.11. Kontzesio-perpausetan *arren* nahiz *arrik* berriagoa baliatu zituen Astiga-rragak. Bietan lehenengo da nagusi, dena dela:

ceura pecatuac ondo confesadu arric (29), *esautu arric Berac gugaitic eguin dituen obra batsuec* (29), *ustenduric euquiarren, esta ardura* (30), *sen arric bildurgarrija* (37), *sartur-ric egon arren* (37), *lapurretan eguin arren* (37).

2.3.12. Aurreko azpiataltxoan aipatutako *arren* nahiz *arrik* formen gainean eraiki zituen basauriarrak helburuzko perpausetan baliaturiko *-tarren*, *-tearren*, *-tarrik* eta *-tearrik* atzizkiak:

-TARREN:⁴¹ *gustija baten esatarren* (13), *verba baten esatarren* (18), *gauza oquerrecoa aguindutarren* (37).

⁴¹ «Se trata de un sintagma nominal sin determinante que recibe el elemento desinencial *-rren*» (Iri-goyen 1978: 459).

-TEARREN: *artu esetiarrren* (8), *ecartearren* (8), *jarraitutiarren* (11), *pecatuari jarraitutiarren* (13), *jaquitiarren* (13), *urteitarrren* (13), *entsutiarren* (13), *erositarrren* (13), *emon esetiarrren* (22), *gustu ciquin bat bere araguijan emotiarren* (79), *gozamenian sartutiarren* (85).

-TARRIK: *es suec ofendietarric* (8), *seme bat bera libretarric* (17), *es ondo aitutarric* (21), *libretarric pecaturic* (21), *aurrera eroatarric* (75).

-TEARRIK: *ecandua quendutearric* (3), *igarotiarrric* (8), *batutiarric* (8), *loitu esetiarric* (8), *ordu bat euquitiarrric* (9), *agoninatic libretearric* (11), *onelango contuac atera esetiarric* (17).

Horiekin batera, helburuzko perpausetan badira beste marka batzuk ere:

-ZEIN (kasu gutxitan): *Aste Santu onetan pecatuen sepulturaric, beguira oster a eurerata biortu sein zaitesan* (17), *Estaigusen, bada, apartadu edo quendu gueura veguija[c] isar eder onetarric, galduac isen sein gaitesan* (20), *pecatu bat aurrera eguiten zein beragas eurija beteric eriotsiac artu ta galdu etsitian* (23).

-(E)N AMODIOZ (are gutxiagotan): *es ditut esaten aurrecoac galdu ditesen amodios* (8).

2.3.13. Sarria etxebarritarak zerabilen [subjuntibozko adizkia + *-tzat*] egitura (Zuloaga 2010) gutxitan ageri da Astigarragaren sermoietan: *parcatu daguijontsat* (22), *ausocoac icusi daije[n]tsat* (30), *obetuago izan ditesenentsat* (56).

2.3.14. Astigarragak kausazko perpausetako *zerren* aurrekaria baztertu egin zuela ematen du, horrekin eraikitako oso adibide gutxi aurkitu baititugu: *ceren ez dan erraz* (8). *Zergatik ze-*rekin eraikitakoak, aitzitik, askoz ere ugariagoak dira:

Cergatic ce Jangoicoaren verbia Cerutico inots ta euri santua da (13), *segaitic se asiten iten badautso* (17), *sergaitic se, oguei escudoac gueitu edo asijago eguiten dau pecatuaren malicija ostu cituenian* (33).

2.3.15. Konparazio-perpausak eraikitzeke Astigarragak baliauriko elementu eta egituretarik hiru baino ez ditugu hemen aipatuko, gaur egun Basauri aldean ez baitira erabiltzen:

BAIZEN: *au es da araco zure jantzian jauici san chinguerra baixen* (8), *verbia da paciencia baixen arma gueijago bagaric* (13), *etsan izan besteric espada afrenta, burlia ta eriotsia baixen* (13), *bestiac baxen trasa obea* (22), *egarri dirianian ura edaten daben baixen gozo* (25), *zu baixen argala* (34), *niri amar baizen es* (37), *a baxen errestasunagas* (37).

ZEINDA: *alan testiguac examinatan, ceinda presoari entsuten* (9), *señda dauquen Jaungoicoac Cerutic biralduten deutsuenac* (13), *ariman aimbeste lodituten seinde beste asco* (24), *Beste onembeste ceñda are[e]y zuri jaso leiquezu* (28), *iraun ereiten deusala gura arimiaren vicitsiari seinde Lurreco oguijac gure gorputseri* (29), *esta ain gacha seinde eurai derechoen* (33), *estala ain gogor ta garratsa seinda ascoc uste edo pensauco dozuen* (33), *alan emen seinda Zeruan* (85), *estira ain onac izango seinda Obispo Pergamo-coa* (85).

HAIN... ZEINDA: *alan compesoriaren aldetic, ceñda subenetic* (34), *basara ain sorionecoa seinda estozun galdu Bautismu Santuan artu sendun gracia* (37), *es dala Jangoicoa ain garrats eracutsi beste pecatuen contra, ceinda Seigarrengoan contra* (79), *es dau secula bere Justicijaren espacia atera ain erruqui guichigas, ceinda luxuriosoan contra* (79).

2.3.16. Egun Nerbioi ibarrean badira sintaxi-egitura batzuk non gaztelaniatiko hitzak sistematikoki erabiltzen baitira (ik. Arretxe 1994: 183 eta hh.) Bada, horrela-

koak oso gutxi dira Astigarragaren sermoietan, baina, lantzean behin, baten bat itzuri zitzaion. Ondoko kontzesio-perpausak hautatu ditugu esandakoaren erakusgarri:

elduco liteques, aunque belu (18), *haunque esan dodan estagoala obligacinoric* (33), *haunque dan eguija* (33), *haunque eguija guichi goraberac beragan artu ed[o] encerretan dauen guichi edo gueijago* (33).

2.4. Astigarragaren sermoietarik hiztegi aski luze eta aberatsa egin liteke, zalan-tzarik gabe. Etxebarriak eta Apraizek egina dute berrogeita hamar bat orrialde hartzen dituen, esaterako. Lan honen helburuetarako, baina, luzeegi joko luke hitzak zerrendatzen hasteak, eta ez liguke bilatzen dugun osotasun-ikuspegia lortzen lagunduko. Hori dela eta, sermoiak irakurri ahala atentzioa eman diguten hitzak multzokatu ditugu; lan osoan erabiltzen ari garen ikuspuntu historiko eta dialektologikoaren araberrako multzokatzea izan da, noski. Bestela esanda, egilea literatur tradizio batean kokatzen dutelako, tradizio horrekiko haustura nabarmentzen dutelako, egun galdurik edo iharturik dauden hitzak direlako hautatu ditugu hemen hizpide izango ditugun hitzak eta hitz-multzoak.

2.6.1. Lehenengo eta behin, esan gabe doa Juan Ignazio Astigarraga literatur bizkaieraren tradizioan kokatzen dela: bizkaierazko sermoi batzuetan beste euskalki batzuetako hitzak sartu zituen arren, Bizkaiko tradizio zaharrarekin (*RS* bildumako edo Mikoletaren testigantzekin, esaterako) nahiz klasikoarekin (xviii. mende amaiera eta xix.ekoarekin) uztartzen duten berbak eta aldaerak dira nagusi: *aide*, *aitobe*, *aratu* 'harakatu', *artez*, *be(h)aztun*, *buztarri*, *damuari*, *ekandu*, *erkindu*, *etxi*, *exetu* 'isiotu', *inontz*, *irato*, *karra egin* 'korrika egin', *krusulu*, 'kriseilu', *le(ge)z*, *mun egin*, *otsein*, *patari*, *peliburu* 'peligro', *sarraiera* 'sarrera', *sunda*, *tanga*, *urregorri*, *zantzo* bezalakoek ari gara.

Horien guztien artean badira, noski, oraindik ere Bizkaiko mendebaleko hizkeretan sarri edo sistematikoki entzuten direnak. Hor daude *anaje*, *brimille* 'bi mila', *elestun* 'eraztun' (Markina aldean ere entzuna dugu), *gei* 'dei', *gei egin* 'dei egin', *(h)amaka*, *kalle*, *karra egin* 'korrika egin', *ulle* 'ile' eta *uzen* 'izen', kasurako.

2.6.2. Era berean, Astigarragagan eta Bizente Sarriaren sermoietan bizirik egoniko hitz eta aldaera batzuk galduta daude egun. *Berandu* da Nerbioi haranaren iparraldean erabiltzen den hitza, baina basauriarraren eta etxebarritarren sermoietan *belu* ere agertzen da, bai eta Mikoletaren hiztegitxoan ere, kasurako. Aipatutako haraneko hegoaldean baino ez dugu entzun, Arrankudiagan, non *berandu* ere ezaguna baita. Beste adibide bat ematearren: Basauri aldean *aitite* eta *abuelo* erabiltzen dira, baina Mikoletaren hiztegian eta Sarriaren eta Astigarragaren sermoietan *ayta-obeá* eta *aitobe* agertzen dira.⁴²

Aurrekoak baino eremu askoz ere zabalagoak dira *abere*, *arrain*, *arratsalde*, *artalde* edo *artzain* hitzak. Astigarragaren idatzietan agertu, agertzen dira, baina gaur egun *ganadu* edo *pizti*, *arraste(g)i*, *errebeñu* edo *tegi* eta *pastore* erabiltzen dira Basauri aldean, hurrenez hurren, aurrekoen orde.

⁴² Jon Arretzek hitzaren inguruko testigantza polita jaso zuen Kalixta Madariaga zenaren (83 urte 1994an) ahotik (etnotestua da): «Guk olan a aittaitte oiñ esaten du, baie len es, len amandre t'aittue. Guk olan esaten geintzen, guk olan geittuten geintzen, amama t'aittaitte es geintzesan geittuten gurok. Eta aman a Samudiyon, aman a erriyen es, angoari es. Begittuixu, emekoari esaten geintzen aittue t'amandrie, eta angoari esaten geintzen amama et'aittate.» (Arretxe 1994: 310).

2.6.3. Azkuek xx. mendea esnetan zegoela argitaratutako hiztegi mardula tresna aski baliagarria izan daiteke garai ezberdinetako testigantzak eta berorien hedadura argitze aldera. Alabaina, ez dakigu zergatik, baina hutsune nabarmenak aurkitu ditugu Arrigorriagako azpieuskalkiari lotutako hitzetan. Etxebarriko Bizente Sarriaren hiztegia aztertzerakoan (cf. Zuloaga 2010) aurkitutako hutsuneak errepikatu eta are nabarmenago egin zaizkigu Astigarragaren lexikoa Azkueren hiztegian bilatzera-koan;⁴³ izan ere, lekeitiarraren hiztegian hainbat dira Arrigorriagako azpieuskalkian sailkaturik egon ez, baina Sarria eta Astigarragaren testuetan agertzeaz gain, oraindik orain bizirik eta arruntak diren hitzak: *embra*, *artez* edo *isiotu* izan daitezke horren adibide. Ez dakigu lehenengo euskaltzainburuak zer nolako arazoak izan zitzakeen Nerbioi haran iparraldean datuak jasotzeko (berriemaile-urritasuna, beharbada?), baina hainbat hutsune aski nabarmenak dira.

Kasu batzuetan, izan liteke xix. mende amaiera eta xx.aren hasierarako hitza desagertuta egon izana, nahiz eta inguruko testu zaharretan agertu. Aipaturiko *belu* izan liteke horren adibide: *RS* bilduman, Mikoletaren hiztegian eta Sarriaren eta Astigarragaren sermoietan agertzen da. Azkueren hiztegiak, baina, Arratia, Gernika, Markina, Orozko eta Plentziako hizkeretan kokatzen du. Izan liteke, esan bezala, 1900 ingururako hitza iharturik edo desagerturik egotea Nerbioi haran iparraldean, egun ere ez baita erabiltzen.

Beste hitz batzuekin, baina, ezin esan dezakegu gauza bera, testu zaharretan nahiz gaur egun aurkitzen baititugu. *Exetu* Arratian eta Orozkon kokatu zuen Azkuek, baina Nerbioi haran iparraldean oraindik erabiltzen da. *Artez* Arratiako, Gernikako eta Orozkoko hizkeretan jaso zuen lekeitiarrak, eta ez Arrigorriaga aldekoan, nahiz eta oraindik orain sistematikoki erabiltzen den. Nabarmenagoa da *anaia* hitzaren *anaje* aldaera: Bizkaiko mendebaleko testigantza zaharrenetan agertzen da (*RS* bilduma eta Mikoleta) eta oraindik ere mendebal horretan guztian erabiltzen da, Gextotik Orozkora, Nerbioi ibar, Arratia eta Zeberio guztia barne (gutxienez). Azkuek, baina, Plentzia eta Orozkoko hizkeretan baino ez zuen kokatu.

2.6.4. Lan honetan baten baino gehiagotan aipatu ditugu ondorioetan berreskuratutako ditugun zenbait ideia, hala nola, basauriara gizon ikasia zela euskara kontuetan ere; herrikoaz gain, beste eredu batzuk eta, are gehiago, beste euskalki batzuk ere ezagutzen zituela badakigu, eta hori lexikoan ere islatzen da. Bada zalantzak sortzen dizkigun hitz-sorta zabal bat. *Dei egin / gei egin* edo *etxe / etse* bezalako bikoteez ari gara. Lehenengo bikoteari dagokionez, aldaera bi horien erabileraren oinarrian beste euskalki edo forma jasoagoen ezagutza dagoelakoan gaude. Izan ere, *gei emon* aldaera, esaterako, zaharra da mendebalean (Mikoletak dakar). *Etxe* eta *etse*-ren arteko alternantziak zalantza handiagoak sorrarazten dizkigu, Sarriaren izkribuetan ere biak ageri baitira. Nahiz eta gaur egun bigarrena erabili, izan liteke, izan, xix. mende hasieran biak egotea bizirik.

⁴³ Xabier Altzibar ere konturatu zen egoeraz Sarriaren gaineko artikulua labur batean: «Ondoan ezarriko dugun zerrendako hitz asko Azkueren hiztegian Arratia-Txorierri-Orozkokotzat jotzen dira» (1993: 377).

3. Ondorioak

3.1. Lan honetan esan ditugunak eta hasierako asmoa gogoan hartuta, Juan Ignazio Astigarragaren sermoietako hizkera Basauriko euskara zenentz erabakitzea da gure xedea eta, horretarako, Nerbioi ibar iparraldeko hizkera mugatzen edo definitzen duten ezaugarriak zerrendatzea ezinbestekoa dugu. Arestian erabilitako Jon Arretxeren hitzak hona ekarririk,

Basauri eta orokorrean Nerbioi haraneko hizkera⁴⁴ ingurukoetatik gehien bereizten duen puntua fenomeno fonetiko da, batez ere inflexio bokalikoa eta bustidura. Izan ere, gure herrian hain ugari diren Arratiar, Zeberioztar, Orozkoar, Larrabetzutar eta abarren «Semea», «Alabea», «Egie», «Ardie» eta horrelakoak nahikoa desberdinak dira gure «Semie», «Alabie», «Egiye» eta «Ardiye»-rekin konparatuz eta beste horrenbeste gertatzen da euren «Aite», «Bildurre», «Biturie»... gure «Aitte», «Bildurre», «Bitturie»-rekin konparatuz gero (1994: 41).

Ezin esan genezake basauriarra oker aritu zenik, egia baita aipatutako ezaugarriek Basauriko euskara Galdakao, Zeberio, Lezama edo Orozkokotik bereizten dutela. Alabaina, ezaugarrien konbinaketa hori labur geratzen delakoan gaude: egia da, bai, aipatutako bereizketa egiten dutela ezaugarriok, baina ezin esan genezake horiek Basauri aldeko euskara definitzen dutenik. Izan ere, Bizkaian bertan, Gernika, Markina edo Durango aldean aurkitzen dugun konbinaketa da aipatutakoa. Hori horrela, ezaugarri gehiago hartu beharko ditugu kontuan, harik eta Basauri aldean bakarrik, eta gutxieneko sistematikotasun-maila batez, ageri diren ezaugarriak aurkitu arte. Ondokoak proposatzen ditugu guk geuk, bada:

- Bokal batzeetan *-ie* eta *-oa* formak eta *i* bokalardiaren ostean *dx* epentetikoa.
- Asimilazio bidezko bustidura automatiko zabala: *iñ*, *iñdd*, *itt*, *intt*, *ill*, *illdd*, *ix* eta abar.
- Soziatibo singularrean *-gaz* eta pluralean *-(a)kaz* atzizkiak.
- Muga adlatiboan *-giño* eta *-ragiño* atzizkiak.
- Hurbiltze-adlatiboan *-rantza* atzizkia.
- Bigarren eta hirugarren graduko erakusleak: *(h)on(e)ik* eta *(h)orr(e)ik*.
- Aditz-itzenean *-tuten* (*-duten*), *-etan* eta *-ten* formak; *-tzen* oso urria da eta *-tzean* ez da erabiltzen.
- **edun* erroko hirugarren *-de* pluralgilea (eta bertarik eratorritako formak) sistematikoki.
- Aldaera-lexiko zenbait: *anaje* ‘anaia’, *(h)amaka* ‘hamaika’, *gei* ‘dei’, *gedar* ‘deadar’, *sugete* ‘sugate’, ‘sukalde’, *ulle* ‘ile’, *urteiñ* ‘irten’ eta abar.

Salbuespenen bat albuespen (bustidura automatikoa, kasurako), gainerako ezaugarri horiek (edo euren forma aurrekariak, hala nola, *-ia* disimilazioetan) aurkitzen ditugu Sarriak herriko euskaratik hurbilen idatzitako sermoietan, Uriarteren Arrigorriagako dotrinaren itzulpenean, Azkueren *Erizkizundi Irukoitza* laneko datuetan, Jon Arretxeren 1994an argitaratutako doktorego-tesian eta guk geuk azken urteotan bilduriko datuetan. Ezaugarriok dira, hortaz, Astigarragaren bere inguruko euskara-

⁴⁴ Nerbioi haran iparraldeko hizkera, zehaztuko genuke guk geuk, hegoaldekoa (Orozko, Arrankudiaga aldekoa, behintzat) ezberdintzat baitauekagu.

rekiko fidelotasuna neurtzeko baliatu ditugun lanabes nagusiak, eta erkaketa egin osteko emaitza garbia da: oso sermoi gutxitan hurbildu zen Juan Ignazio Astigarraga XIX. mende hasierako Basauriko euskara izan zitekeenera. Aipatutako fidelotasuna irizpidetzat hartuz gero, bi multzotan sailka ditzakegu, *grosso modo*, basauriarraren sermoiak: sorterriko hizkeratik hurbil idatzitakoak alde batetik, eta, nahiz eta ziur aski oinarrian Basauri aldeko euskara hori egon, bestelako eredu edo joera bat erakusten dutenak, beste aldetik.

Lehenengo multzoan dakusaguz 17,⁴⁵ 18, 29 edo 36. sermoiak. Horrek ez du esan nahi, sermoi horietan egileak jarrera erabat zurruna izan zuenik, interferentziaren bat ere ikusten baita, baina salbuespen legez.

Bigarren multzoari dagokionez, ezin dugu multzo homogeen batez berbarik egin. Izan ere, herriko euskararekiko hurbiltze eta aldentze-maila ez da beti bera. Badira sermoiak non aurreko zerrendako ezaugarri gehienak agertzen baitira, bai eta **edun* erroko hirugarren pertsonako adizkietan *dabe* eta *eben* ere. Badira beste batzuk non *i* bokalerdiaren osteko <dx> epentesia ez baita ageri. Eta badira, era berean, sermoiak non **edun* erroko *dabe* eta *eben* erakoak agertzeaz gain, epentesi horren arratorrik ez dagoen eta gipuzkerazko forma batzuk agertzen diren (-*kin* sozietibokoa, *nere* edutezko izenordeetan, *det*-en bat eta abar).

Zati handi bat aurreratu dugun arren, ez da soberan izango guk Astigarragak darabiltzan eta Nerbioi haran iparraldeko nahiz hegoaldeko hizkeretan arrotzat ditugun ezaugarrien zerrendatze txiki bat egitea. Alde batetik, *i* bokalerdiaren osteko <dx> epentetikoa ez agertzea eta, aditzaren morfologian, **edun* erroko hirugarren pertsonako adizkietan *dabe* eta *eben* erakoak agertzea erabakigarritzat jo dugu. Horiekin batera, eta ez dirudi kasualitatea denik Sarriaren sermoietan ere horrela gertatzen baitzen (Zuloaga 2010), aipatzekoa da erabilera (eta erabilera-falta) horiek agertzen diren sermoietan ablatiboko -*tik* atzizkia hainbeste ugaritzen dela non -*rik* (herriko hizkeran idatzita daudela uste dugun sermoietan nagusi da) salbuespen bihurtzen baita, ia, eta erakusleetan (*h*)*oneek*, (*h*)*onek* eta (*h*)*orreek*, (*h*)*orrek* nagusitzen zaizkiela (*h*)*oneik* eta (*h*)*orreik* formei.

Hori guztia horrela, argi dago Astigarragak sorterriko hizkeratik aldentzen zen ereduaren bila aritu zela, sermoi gehienetan bere inguruko lokalismoak, guztiak ez badira ere bai batzuk, baztertu eta forma osoago eta / edo orokorragoak baliatzea hobetsi zuela: hor kokatu behar ditugu, hain zuzen ere, aipatutako kontsonante epentetikoa ez erabiltzea edo *dabe* hautatzea **edun* erroko adizkietan.

Ikuspegi eta joera horren eragilea nor izan zen ezin esanenez guztiz ziur: egi-learn beraren hautua izan zitekeen edo garaiko beste autoreren baten eragina. Bigarren hari horretatik tiraka, birritan, gutxienez, esana dugu Astigarragak Pedro Aslarloa eta Juan Mateo Zabala ezagutzeaz gain, bizilagun eta lankide ere izan zituela. Eragileak inon aurkitzekotan, garai hartako bi izen handi horietan aurki ditzakegula koan gaude. Dena dela, ezin esan daiteke Astigarragak Añibarrok bezain zurrin eta argi jokatu zuenik, ezaugarri batzuetan, behintzat.

⁴⁵ 1816an Nerbioi ibarreko Ugao-Miraballes herrian emana. Dela dela, badirudi predikalekua bere herritik aski hurbil egoteak ez zuela beti baldintzatu hizkera-hautua. Izan ere, urte berean eta herri berean predikaturiko hogeigarren sermoian bestelako ereduia islatzen duten ezaugarriak ere agertzen dira, hala nola, **edun* erroko hirugarren pertsonako adizkietan *dabe*.

3.2. Hizkera dela eta hizpide izan ditugun ezaugarriez gain, ezaugarriok testurazko Astigarragak erabilitako idazkerak ere autore basauriarra idazle jantzia zelako ideia indartu baino ez dute egiten.

Grafia dela eta, zenbait erabileraren atzean egilearen erabaki tinkoak daudela begi-bistakoa da, esaterako; grafiari gagozkiolarik, grafema gutxi erabili zituen elementu fonikoak testuratzeko, ez dago nahasmen handirik, argi dakusagu basauriarrak erabaki bat hartu eta eutsi egiten ziola. Horren erakusle dira, adibidez, txistukari frikari nahiz afrikariak idazterakoan ageri den tinkotasuna: asko jota, bi grafema baliatu zituen sail bakoitzean. Horretaz gain, eta grafiatik irten gabe, *hamalau* bezalako hitzetan hatxe grafikoa agertzeak, kasu bakan batzuetan baino ez bada ere, forma horiek nonbait ikasi zituela islatzen du.

Fonologia mailan aritu zen Astigarraga, ziur aski, herriko (orokorrean) hizkeratik hurbilen. Maila horretan ez beti, baina sermoi gehienetan, mantendu zituen lokalismoen garamatzate hori esatera: *-ia* disimilazioa, *i* bokalardiaren osteko kontsonante epentetikoa, diptongo-murrizketak, eta abar. Kontrakoa pentsatzera garamatza, aitzitik, <g> kontsonantea gordetzea, esate baterako.

Morfologia-elementu batzuk nola testuratu zituen erabakigarria da, bestalde, autoren idazle-jasoaren kontzientzia agerian uzteko. Deklinabidean, aski eskasak dira genitibo-atzizkietako uzkurdurak. Horrekin batera, aitzitik, hirugarren pertsona pluralean ia beti (*h*)*are(e)k* eta ez (*h*)*æk* edo (*h*)*aik* erabiltzeak edo *egin* aditz laguntzailuetako *-a / -e* oposaketa beharrean gehien-gehienetan *da(g)i-* forma hobesteak egilearen hautuak islatzen dituzte.

Bestalde, *bage* eta *bagarik* erabat nagusi izateak ere eredu-hautaketa egon dela erakusten du. Morfologiatik irten gabe, eratorbidean aipagarria da Astigarragak erabilitako atzizki-aniztasun nahiz kopurua; eta, jakin, badakigu atzizki bidezko eratorbidearen erabilerak literatur hizkeren garatzearekin bat egin duela.

Lexikoa dela eta, azterketa sakonagoa egin artean, Astigarragaren aberastasuna aipatu baino ez dugu egingo: era berean baliatu zituen bere inguruko hitz zaharrak zein XIX. mende hasieran dokumentatzen hasi zirenak, bizkaieraren beste eremu batzuetakoak edo gipuzkeratikoak. *Eta* juntagailuari emaniko trataera dela eta, aipatzeko da basauriarra herriko hizkeratik hurbil egon zela: *eta* eta *ta-z* gain, <n> eta <l> ostean maiz agertzen da *da* ere, hain zuzen.

4. Bibliografia

- Agud, Manuel eta Koldo Mitxelena (arg.), Landuccio, Nicolao [1562], *Dictionarium linguae cantabrigiae*, ASJUren Gehigarriak 3, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia: 361-391. or.
- Altzibar, Xabier, 1992, *Bizkaierazko idazle klasikoak: Mogeldarrak, Astarloatarrak, Frai Bartolome: nortasuna, idazlanak, grafiak*, Bizkaiko Foru-Aldundia: Bilbo.
- , 1993, «1800 aurretikoko euskarazko sermoiak Ameriketara, aita Bizente Sarria frantziskotarrarenak», in *Homenaje a Francisco de Abrisketa. Frantzisko Abrisketari omenaldia*, Eusko Jaurlaritza eta Euskal Herriko Bolibariana Elkarte: Vitoria-Gasteiz.
- Añibarro, Pedro Antonio [1802], 1978, *Escu-liburua*, Hordago: Donostia.
- Arretxe, Jon, 1988, «Arrigorriagako dotrina. J. A. Uriartek itzulitako Astete-ren dotrina», *Euskararen Iker Atalak* 4, 54-96.
- , 1994, *Basauriko euskara*, Basauriko Udala: Basauri.

- Astigarraga, Miguel & Julio Astigarraga, 2004, *Los Astigarraga-Urquiza (siglo XIX)*, Egileen Argitalpen mugatua. Labayru Ikastegiko Euskal Bibliotekako alea erabili dugu.
- Azkue, Resurrección María, 1935, «Evolución de la lengua vasca», *Euskera*, 57-120.
- [1905-1906], 1984, *Diccionario vasco-español-francés*, Euskaltzaindia: Bilbo.
- Camino, Iñaki, 2009, *Dialektologiatik euskalkietara tradizioan gaindi*, Elkar: Donostia.
- Castaños, Florentino, 1957, «El genitivo en vizcaíno antiguo», *BAP* 13, 60-69.
- Dogson, Edward Spencer (arg.) [1653], 1897, Mikoleta, Rafael, *Modo breve de aprender la lengua vizcaína*, Francisco de P. Díaz: Sevilla.
- Etxaide, Ana María (arg.) [1925], 1984, Azkue, Resurrección María, *Erikizkizundi Irukoitza*, Euskaltzaindia: Bilbo.
- Etxebarria, Juan Manuel, 1991, *Zeberio haraneko euskararen azterketa etno-linguistikoa*, Ibaizabal: Zornotza.
- Etxebarria, Nagore & Ainara Apraiz, 2005, *Frantziskotarren artxiboak. Euskarazko sermoi eta antzeko eskuizkribuen katalogoa (XVIII-XX)*, Labayru Ikastegia: Bilbo.
- (arg.), 2007, *Juan Ignazio Astigarraga (1783-1854) Sermoitegia*, Labayru Ikastegia: Bilbo.
- , 2009, *Bizente Sarria (1767-1835). Sermoitegia*, Labayru Ikastegia: Bilbo.
- Euskaltzaindia, 1991-2005, *Euskal gramatika. Lehen urratsak*, 6 liburuki, Euskaltzaindia: Bilbo.
- Gaminde, Iñaki, 1984-1985, *Aditza bizkaieraz*, 3 liburuki, UEU: Bilbo.
- , 2007, *Bizkaian zehar. Euskararen ikuspegi orokorra*, Mendebalde Kultur Alkartea: Bilbo.
- eta Juan Ramon Garigorta, 1986, «XVIII. mendeko otoitz batzu», *Enseiucarrean* 2, 61-65.
- Irigoyen, Alfonso, 1978, «Canción antigua de amor», *FLV* 30, 459-460.
- Lakarra, Joseba Andoni, 1983, «Oharrak zenbait arkaismoz», *ASJU* 17, 43-68.
- , 1984, «Bizkaiera zaharreko ablatiboaz», *ASJU* 18, 163-193.
- , 1986, «Bizkaiera zaharra euskalkien artean», *ASJU* 20, 639-682.
- (arg.), 1996, *Refranes y Sentencias (1596). Ikerketak eta Edizioa*, Euskaltzaindia: Bilbo.
- Mitxelena, Koldo, 1954, «Un catecismo vizcaíno del siglo XVII», *BAP*, 10-1, 85-95.
- [1954], 1988, «Nota sobre algunos pasajes de los *Refranes y Sentencias* de 1596», in *Sobre historia de la lengua vasca*, 2 liburuki, Gipuzkoako Foru Aldundia: Donostia, 792-798.
- , 1959, «Sobre -a en nombres vascos de persona», *Euskera* (bigarren aldia) 4, 5-10.
- [1961], 1990, *Fonética histórica vasca*, *ASJU*ren Gehigarriak 4, Gipuzkoako Foru Aldundia: Donostia.
- , 1964, *Textos arcaicos vascos*, Minotauro: Madrid.
- eta Ibon Sarasola, 1987-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia*, 16 liburuki, Gero Mensajero: Bilbo.
- Pagola, Rosa Miren, 2002, «Bilboko euskara XVII. mendean: Micoletaren euskaraz ikasteko metodoa», in Arejita, Adolfo, Ana Elejabeitia, Carmen Isasi eta Joan Otaegi (arg.), *Bilbao. El espacio lingüístico. Simposio 700 aniversario / Bilboren 700. Urteurrena. Hizkuntza gunea*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbao: 101-218.
- et al. (arg.), 1992, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Bizkaiera*. 3 liburuki, Euskal Ikas-kuntzen Institutua-Deustuko Unibertsitatea: Bilbo.
- Salazar, Belene, 2001, *Ugaoko euskara*, Ediciones Beta: Bilbao.
- Sarasola, Ibon, 1997, «Euskal hitz altxorraz», *ASJU* 31, 617-642.

- Solaguren, Zelestino, 2007, *Los franciscanos vasco-cántabros en el siglo XIX. Vicisitudes de nomenclátor bio-bibliográfico*, Arantzazu Editorial Franciscana: Oñati.
- Ulibarri, Koldo, 2008, «Orozkoko euskararen azterketa diakronikorantz hurbiltze bat», *ASJU* 42-1, 191-207.
- , 2009, «*Viva Jesus* dotrinaren azterketa bibliografia materialaren arabera», *ASJU* 43: 1-2 (= R. Etxepare, R. Gómez & J. A. Lakarra arg.), *Beñat Oihartzabali gorazarre*, 861-871.
- Urgell, Blanca, 1985, «Literatur bizkaieraz: Añibarroren esku-liburua», *ASJU* 19, 67-119.
- , 2001, «Sarrera», in Añibarro, Pedro Antonio, *Guerocho guero. Edizio kritikoa*, Euskaltzaindia: Bilbo.
- , 2006, «Para la historia del sustantivo nominal en vasco», in Lakarra, Joseba Andoni eta José Ignacio Hualde (arg.), *R. L. Trasken Oroitzapenetan ikerketak euskalaritzaz eta hizkuntzalaritza historikoaz*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia: (= *ASJU* 40: 1/2), 921-948.
- Watkins, Calvert, 1966, «Italo-Celtic Revisited», in Birnbaum, Henrik & Jaan Puhvel (arg.), *Ancient Indo-European Dialects*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles: 29-51.
- Zabala, Juan Mateo, 1848, *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaíno*, Ignacio Ramón Baroja: Donostia.
- Zelaieta, Angel (arg.), 1995, *Rafael Mikoletaren era llaburra*, AEK: Bilbo.
- Zuazo, Koldo, 2008, *Euskalkiak, euskararen dialektoak*, Elkar: Donostia.
- Zuloaga, Eneko, 2010, «Nerbioi Ibarreko euskara xvii eta xix. mendeetan: (I) Bizente Sarrriaren bizkaierazko sermoiak», *ASJU* 44/2, 393-435.
- (prestatzen), «Nerbioi ibarreko euskaraz egindako dialektologia-ikerketak (1866-2010)».